

NIBIO

NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

Bygningsmiljøer i jordbrukslandskapet

Feltregistrering på 3Q-flater i et 10 års-perspektiv

NIBIO RAPPORT | VOL. 9 | NR. 138 | 2023

Kari Stensgaard
Divisjon for kart og statistikk

TITTEL/TITLE

Bygningsmiljøer i jordbrukslandskapet. Feltregistrering på 3Q-flater i et 10 års-perspektiv.

FORFATTER(E)/AUTHOR(S)

Kari Stensgaard

DATO/DATE:	RAPPORT NR./ REPORT NO.:	TILGJENGELIGHET/AVAILABILITY:	PROSJEKTNR./PROJECT NO.:	SAKSNR./ARCHIVE NO.:
24.11.2023	9/138/2023	Åpen	530202	17/02108
ISBN:	ISSN:	ANTALL SIDER/ NO. OF PAGES:	ANTALL VEDLEGG/ NO. OF APPENDICES:	
978-82-17-03382-0	2464-1162	76	9	

OPPDRAKSGIVER/EMPLOYER:

Landbruks- og matdepartementet

KONTAKTPERSON/CONTACT PERSON:**STIKKORD/KEYWORDS:**

Kulturlandskap, 3Q, kulturminner, bygninger i jordbruket

Farming landscape, cultural heritage, farmhouses

FAGOMRÅDE/FIELD OF WORK:

Landskapsovervåking

Landscape monitoring

SAMMENDRAG/SUMMARY:

Rapporten dokumenterer i tall og bilder feltregistrering av bygningsmiljøer på 3Q-flater spredt rundt i landet. De samme områdene er registrert i to omdrev, i periodene 2005-2008 og 2015-2018. Hustyper, tilstand og bruk av bygninger er registrert, og vi ser på utvikling over tid. 75 prosent av bolighusene er bebodd. Låvene dominerer fortsatt blant de store driftsbygningene, men de forfaller. Gamle bygninger med funksjoner fra det førindustrielle jordbruket har også forverret tilstanden, spesielt sommerfjøs og smier. Det er noe bedre tilstand på bygninger på aktive gårdsbruk enn på bruk der drifta er lagt ned. Fargebruken endrer seg lite, og bygningsmiljøene framstår i hovedsak i rødt, hvitt og brunt, men med regionale variasjoner.

LAND/COUNTRY:

Norge

FYLKE/COUNTY:

Alle

KOMMUNE/MUNICIPALITY:**GODKJENT /APPROVED**

Hildegunn Norheim

NAVN/NAME

PROSJEKTLÉDER /PROJECT LEADER

Kari Stensgaard

NAVN/NAME

NIBIONORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

Forord

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) har ansvar for å utarbeide oversikt over status og endringer i jordbrukslandskapet gjennom programmet «Tilstandsovervåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap» (3Q). Kulturminner og –miljøer er ett av fire hovedtemaer i 3Q. De øvrige temaene er arealstruktur, biologisk mangfold og tilgjengelighet. Denne rapporten er en del av 3Q. Temaet er kulturminner og -miljøer, her konsentrert om bygninger.

Hovedkildene for arbeidet med kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer i 3Q er flybilder fra nasjonal omløpsfotografering, Riksantikvarens kulturminneregistre SEFRAK og Askeladden, og egen datainnsamling i felt. Resultatene i denne rapporten er basert på datainnsamling i felt og SEFRAK-registeret. Rapporten beskriver de konkrete observasjonene som er gjort i felt. Dataene er ikke bearbeidet med tanke på å gi forventningsrette estimater. Materialet er for lite til å gi grunnlag for statistisk bearbeiding. Men siden feltbefaring er utført i to omdrev, med ti års mellomrom, gir det mulighet for å se på kontinuitet og endring.

Kulturhistorien i landbruket pågår kontinuerlig. Gårdsbruk er anlagt – og nedlagt – til ulik tid. Driftsformer endres og bygninger gjennomgår oppgraderinger og utskiftinger, og vi har ulike regionale tradisjoner for byggeskikk. Vi ønsker å favne dette mangfoldet. Derfor er det i 3Q-programmet ikke satt noen grenser ved alder eller vernestatus på bygninger vi registrerer.

Tidligere rapportering har beskrevet setermiljøer på feltflatene. Setermiljøene er imidlertid såpass fåtallige på disse flatene at temaet seter ikke er videreført i denne rapporten. Det er igangsatt et eget prosjekt for overvåking av setermiljøer, og ett omdrev feltregistrering er gjennomført i årene 2009 til 2015 (Stensgaard 2017).

I og med at registreringsflatene skal holdes mest mulig anonyme, presenteres bilder med navn på kommune eller fylke, men uten nærmere spesifisering. Illustrasjonsbilder er tatt både på og utenfor 3Q-flatene.

3Q-programmet finansieres i hovedsak gjennom tildelingsbrev fra Landbruks- og matdepartementet. Riksantikvaren har bidratt med delfinansiering av feltarbeidet for kulturminneregistrering.

Feltarbeid er utført av Olav Balle, Frode Bentzen, Jan Reyer Elders, Gunnar Engan, Wendy Fjellstad, Gard Mjaaland, Svein Johan Reid og Kari Stensgaard. Anne Barbi Nilsen har tilrettelagt felt-PCer, kart og databaser. Kari Stensgaard har vært prosjektleder.

24.11.2023

Grete Stokstad

Innhold

1	De viktigste funn	6
2	Innledning	9
2.1	Bygninger i jordbrukslandskapet	9
2.2	Landbrukseiendommer: aktiv drift og bosetting	13
3	Metode	15
3.1	Registreringsområder	15
3.2	Registreringsobjekter og -parametere	15
3.1	To omdrev med registreringer	17
3.2	Forbehold	18
3.1	Geografisk inndeling	18
4	Resultater	21
4.1	Bygningsmassen på 3Qs feltflater	21
4.1.1	Omfang og utbredelse	21
4.1.2	Bygningstyper	23
4.1.3	Tilstand	24
4.2	SEFRAK	29
4.2.1	Omfang og utbredelse	29
4.2.2	Bygningstyper	31
4.2.3	Tap ti år etter	31
4.3	Bolighus	34
4.3.1	Bruk	36
4.4	Driftsbygninger	40
4.4.1	Omfang og utbredelse	41
4.4.2	Tilstand	42
4.4.3	Bruk	44
4.5	Førindustrielle bygningstyper	50
4.5.1	Fem utvalgte: stabbur, eldhus, jordkjeller, smie og sommerfjøs	50
4.5.2	Omfang og utbredelse	52
4.5.3	SEFRAK-status	52
4.5.4	Tilstand	52
4.5.5	Tap ti år etter	54
4.6	Fargebruk	59
4.6.1	Fargebruk på bolighus	59
4.6.2	Fargebruk på driftsbygninger	60
4.6.3	Fargebruk på andre hus	61
4.6.4	Fargebruk i jordbruksregionene	62
	Referanser	66
5	Vedlegg	67
	Vedlegg 1: Tabell: Tilstandsutvikling fra omdrev 1 til omdrev 2 på alle hustyper	67
	Vedlegg 2: Tabell: Tilstandsvikling fra omdrev 1 til omdrev 2 på bygninger registrert i SEFRAK	68
	Vedlegg 3: Tabell: Andel SEFRAK-bygninger på landbrukseiendommer. Tall fra SSB og 3Q	69

Vedlegg 4: Tabell: Bolighus og bruk i fylker.....	70
Vedlegg 5: Tabell: Bolighus og bruk i jordbruksregioner.....	71
Vedlegg 6: Tabell: Fordeling av store driftsbygninger i fylker	72
Vedlegg 7: Tabell: Fordeling av store driftsbygninger i jordbruksregioner	73
Vedlegg 8: Tabell: Fordeling av førindustrielle bygningstyper i fylker	74
Vedlegg 9: Tabell: Fordeling av førindustrielle bygningstyper i jordbruksregioner	75

1 De viktigste funn

Kartlegging er gjort i to omdrev med ti års mellomrom.

Alle bygninger

- 3Q har utviklet en egen terminologi bestående av ca. 30 bygningstyper. Dominerende typer er bolighus, store driftsbygninger og mindre uthus. Disse utgjør hhv. 27 %, 22 % og 18 % av bygningsmassen i omdrev 2.
- 2904 bygninger i stående tilstand ble registrert i omdrev 1, 3216 bygninger i omdrev 2. Totalt sett var tilstandsnivået noe dårligere i omdrev 2. Andelen bygninger i hhv. god tilstand, i forfall og i ruin fordelte seg slik:

Omdrev 1: 85 % – 12 % – 3 %. Omdrev 2: 80 % – 17 % – 3 %.

- Samlet sett var bygninger bedre ivaretatt på gårdsbruk med aktiv drift enn på nedlagte bruk. Andelen bygninger i hhv. god tilstand, i forfall og i ruin fordelte seg slik i omdrev 2:

Aktive bruk: 83 % - 14 % - 3 %. Bruk uten egen drift: 77 % - 20 % - 3 %.

SEFRAK

- Ifølge Statistisk Sentralbyrå (SSB) var andelen SEFRAK-hus på landbrukseiendommer 22,3 % av bygningsmassen i 2009 og 21,5 % i 2019. På 3Q-feltflatene var andelen så vidt litt lavere, henholdsvis 21,7 % og 18,9 % i omdrev 1 og 2. Andelen bygninger registrert i SEFRAK-basen reduseres i takt med at nye hus settes opp og at noen SEFRAK-hus blir borte.
- Av antall SEFRAK-registreringer på feltflatene utgjorde bolighus 44 %, stabbur 17 % og store driftsbygninger 14-15 %. Høyest andel SEFRAK-registrering hadde seterfjøs med hele 78 %.
- Fylkene med størst andel SEFRAK-registrerte hus var i omdrev 2 Agder 33 %, Oppland 30 % og Vestfold 28 %. Jordbruksregionene med størst innslag av SEFRAK-registrering var Sør- og Østlandets skogtrakter 32,1 %. Fjellområdene i Sør-Norge hadde 30,4 % og Sør-Norges dal- og fjellbygder 25,5 %.
- Av stående SEFRAK-bygninger i omdrev 1 var 5 % tapt i omdrev 2 (tilstand ruin, tuft eller fjernet). Andelen er lik for bygninger som ikke er i SEFRAK. Bygningstypene med mest tap var sommerfjøs (25 %, 1 av 4 hus), store fjøs (29 %, 6 av 21 hus) og enhetslåver (11 %, 8 av 75 hus). Bolighus hadde kun 4 % tap, 10 av 268 hus. Fylkene med størst tap av SEFRAK-hus var Østfold, Telemark og Sogn og Fjordane. I Nordland, Troms og Rogaland er det ikke registrert tap. I jordbruksregionene var tapene størst i Lavlandsbygdene på Østlandet og i Trøndelag, mens Skogsbygder og fjordbygder i Nordland og Troms var uten tap.

Bolighus

- 74,5 % av bolighusene var bebodd i begge omdrev. Andelen midlertidig (sesongmessig) bruk økte fra 7 % til 9 % i løpet av tiåret, mens andelen bolighus helt ute av bruk var blitt redusert fra 15 % til 13 %. I omdrev 1 var ca. 70 % av bolighusene med SEFRAK-registrering bebodd mot ca. 80 % uten SEFRAK-registrering. I omdrev 2 hadde avstanden økt, da bolighus utenfor SEFRAK holdt seg på 80 % bebodd mens andelen bebodde SEFRAK-hus var redusert til 65 %.
- På jordbrukseiendommer med aktiv drift var det klart større andel bebodde bolighus enn på nedlagte bruk, hhv. 83 % og 70 % bebodd i omdrev 2.
- Fylkesvis viste dette materialet størst andel bebodde bolighus i Rogaland (91 %), dernest i Vestfold (85 %) og Akershus (83 %). I jordbruksregionene var det flest bebodde bolighus på Kysten fra Sør-

Norge til Nordland (82 %), Lavlandsbygder på Østlandet (80 %) og Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag (79 %). Tall fra omdrev 2.

Driftsbygninger

- Driftsbygninger er delt inn i tre typer, med opphav i ulike tidsperioder og driftsmåter: låve/enhetslåve, spesialiserte fjøsbygg og maskinhall/redskapshus. Låvene dominerte og utgjorde 52 % av driftsbygningene i omdrev 1. Andelen sank til 48 % i omdrev 2.
- Registrering av bruk/ikke bruk av bygningene, dvs. ikke bare opprinnelig, viste stor grad av usikkerhet i omdrev 1, men usikkerheten sank betydelig i omdrev 2. Andelen driftsbygninger i bruk økte i omdrev 2.
- Maskinhaller og fjøs holdt jevnt tilstandsnivå i begge omdrev; maskinhaller ca. 98 % og fjøs 82 % i god tilstand. Låvene derimot, forfalt mellom omdrevene, fra 83 % i god tilstand i omdrev 1 til 74 % i omdrev 2.
- I de fleste fylker dominerte låvene blant driftsbygningene. Bare Trøndelag og Rogaland avvek fra dette bildet. Trøndelag hadde større andel maskinhaller enn låver og Rogaland hadde større andel fjøs enn låver. I jordbruksregionene fant vi det samme i Lavlandsbygder i Trøndelag og Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag.

Førindustrielle bygningstyper

- Fem bygningstyper ble registrert: stabbur, eldhus/bryggerhus, jordkjeller, smie og sommerfjøs. Disse omfattet 313 stående hus i første omdrev og 304 i andre. De utgjorde ca. 10 % av total bygningsmasse. Stabburet var mest tallrikt, og utgjorde noe mer enn halvparten av disse bygningene.
- Alle de fem hustypene hadde redusert tilstandsgrad fra første til andre omdrev. Dette ses i samtlige fylker og jordbruksregioner. Bygningene på tunet (stabbur og bryggerhus) holdt seg nokså godt. Bygningene i utkanten av eller utenfor tunet (jordkjeller, smie og sommerfjøs) var i dårligere forfatning i omdrev 1 og hadde også forfalt mer i omdrev 2.
- Størst innslag av førindustrielle bygningstyper hadde Sør-Trøndelag fylke med 18 % av bygningsmassen i omdrev 2. Telemark var nummer to med 15 %. Lavest andel fant vi i Sogn og Fjordane med 3,5 %, og i Rogaland med 3,8 %. I jordbruksregionene viste innslaget av slike bygninger mer jevn fordeling. Lavlandsbygder i Trøndelag, Sør-Østlandets skogtrakter og Sør-Norges dal- og fjellbygder hadde alle rundt 12 % førindustrielle hustyper i omdrev 2. Fjordbygdene på Vestlandet og i Trøndelag og Fjord- og skogsbygder i Nordland og Troms hadde lavest andel.

Fargebruk

- Fargebruk er registrert til stående bygninger, inndelt i tre grupper; bolighus, store driftsbygninger og andre hus. I hovedsak framsto bygningsmiljøene i rødt, hvitt og brunt. Rundt 60 % av bolighusene var hvite og rundt 80 % av driftsbygningene var røde. På andre hustyper enn disse var det større variasjon i fargebruk, men rødfargen utgjorde bortimot 50 %.
- Funnene viser noen særtrekk mellom regionene. Det var særlig stort innslag av brun og sort farge i Sør-Norges dal- og fjellbygder, spesielt i fylkene Oppland og Buskerud. Det var særlig stort innslag av hvite driftsbygninger langs kysten fra Sør-Norge til Nordland, og i Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag. Nord-Norge viste størst variasjon i fargebruk, bl.a. med stort innslag av «andre farger».
- Mellom omdrevene var det relativt små forskjeller. Det kan nevnes at andelen bolighus med grå farge omtrent fordoblet seg i perioden, fra 3 % til bortimot 6 %.

Aktiv drift fordrer til tider justering av bygningsmassen, her ser vi både ombygging og utvidelse. Rakkestad i Østfold. Foto 2008 og 2023: Oskar Puschmann.

2 Innledning

2.1 Bygninger i jordbrukslandskapet

En mangfoldig kulturarv

Bygninger er en viktig del av vår kulturarv. Eldre bygninger har, med slitasje, tilpasninger og endringer over tid, en unik verdi som historisk kilde bl.a. til materialkunnskap og håndverksteknikker. De er kilder til tidligere tiders driftsformer og levesett, og til regional og lokal skikk og mote. Nyere tids bygninger viser bondens tilpasning til vekslende tekniske og markedsmessige kår, og utfyller bildet av kulturhistorien i jordbruket. Bygninger er derfor gitt en sentral plass i 3Qs feltkartlegging av kulturminner.

Norge har store variasjoner når det gjelder klima, topografi og jordsmonn. Dette sammen med ulikheter i ressurstilgang og sosiale kår har ført til ulike driftsformer og tradisjoner i jordbruket. Følgelig er bygningsmassen i jordbrukslandskapet omfattende og variert. At gårdsbruk er blitt henholdsvis anlagt og nedlagt til ulike tider, bidrar til et stort aldersmessig spenn i bygningsmiljøene. Dette mangfoldet beriker jordbrukslandskapet og gjør det spennende å reise gjennom Norge. Mye av det gamle må man på museum for å oppleve, men mange grunneiere ser verdi i å ta vare på gamle bygninger, og man kan fortsatt møte på gamle hustyper eller hus bygd etter særegne lokale tradisjoner.

Verneverdi

Nasjonale mål for kulturminner og -miljøer omhandler i hovedsak *verneverdige*, utvalgte og *fredete* objekter. Som mål for kulturlandskap trekkes variasjonene i jordbrukets *verdifulle* kulturlandskap også fram. Men når er noe verdifullt eller verneverdig? Bygninger fra før år 1650 er automatisk fredet. Hus fra før 1900 skal være registrert i SEFRAK, men har ingen automatisk vernestatus. For nyere bygninger (etter 1650) blir status som verneverdig eller bevaringsverdig gitt av en faginstans som foretar en kulturhistorisk vurdering. De fleste bygningene i landbruket er bygd etter 1900 og har ikke fått noen status som verne- eller bevaringsverdig. Med tanke på den rivende utviklingen som har foregått i samfunnet på 1800- og 1900-tallet, er også de siste hundreårenes bygninger kulturhistorisk viktige. Som del i en mangfoldig bygningsmasse i et landskap med stor tidsdybde registrerer vi i 3Q-sammenheng alle bygninger som deler av kulturarven i landbruket.

Mange gårdsbruk med avviklet drift

Svært mange gårdsbruk i landet er nedlagt. 80 % av landbrukseiendommene har ikke egen drift i dag. På disse brukene er det en utfordring å holde funksjonstømte hus i god og sikker stand. Mange gårder er fraflyttet og i bruk kun som feriested. Enkelte er overlatt til forfallet. Mye av jorda blir drevet videre som leiejord. De aktive gårdene er blitt færre, men større. Både driftsareal og gårdstun vokser. Større kjøretøy og redskap krever større oppstillingsplass og bredere veier som kan tåle tungt utstyr.

Skille mellom boligområdet og driftsområdet

Ved feltbefaring har vi merket oss at det nå ofte er et sterkere skille mellom privat område og områder knyttet til drift enn det var før. Vi har også inntrykk av at det er utbredt interesse for å lage trivelige tun og boområder med hage, og å ta vare på gamle hus og harmonere nytt med gammelt. Men vi har også sett gårdsbruk der disse tingene ikke virker å være prioritert.

Marked, teknologi og politikk driver byggeskikken

Jordbruket drives i en stadig tilpasning til markedsforhold, til teknisk utvikling og landbrukspolitikk. Eksempler på landbrukspolitikkenes betydning for landskap og bygningsmiljøer kan være endringer i konsesjonsregler som gir anledning til å ekspandere drifta og bl.a. bygge større fjøs. Storfjøs er i mange

tilfeller for store for gamle gårdstun og er blitt anlagt på egne tomter utenfor tunet. Dette danner ny byggeskikk.

Et eksempel på avlsmessig utvikling av planter og dyr som har endret byggeskikken har vi i fôrregimet for drøvtyggerne. Kraftfôr har fått større betydning, men grovfôret utgjør fortsatt det største innslaget. Menyen til dyra har endret seg fra tørrhøy til ensilert gras, og lagerplassen for fôret er flyttet fra små høyløer til låvens høyloft, og derfra til silokummer og etter hvert til plastballer lagret utendørs. Låver, løer og silokummer er blitt overflødige.

To store drivere for endring i bygningsmiljøene i landbruket på 1900-tallet var bureisingspolitikken i mellomkrigsåra og opptrappingsvedtaket på 1970-tallet. I en periode med matmangel og arbeidsløshet etter første verdenskrig resulterte et stortingsvedtak i 1920 i støtte til å bygge nye gårdsbruk. Folk brøt jord og bygde hus, utfra bestemte regler for utforming og størrelse både på bygninger og areal. Rundt 19 000 småbruk vokste fram, i alle landsdeler. Mange av brukene ble seinere utvidet for større driftsomfang, andre ble avvirket etter bare en generasjons drift. På 1970-tallet kom Hitra-aksjonen etterfulgt av opptrappingsvedtaket som hadde som hensikt at bondens lønnsnivå skulle nærme seg industriarbeiderens. Dette tilførte landbruket mer penger, som bl.a. resulterte i en mengde nye driftsbygninger. Disse er rundt 50 år i dag og mange er slitte og uhensiktsmessige for moderne drift.

Pelsdyrnæringa fikk 100 års levetid i landet. I 2019 vedtok Stortinget å avvikle norsk pelsdyroppdrett med virkning fra 2025. Det betyr at flere bygninger som vanskelig kan gis nytt innhold går ut av bruk. På det meste var mer enn 1200 pelsdyrfermer i drift. De seinere årene lå antallet på drøyt 200.

Overflødige ble også melkeramper og kjølekummer da meieriene fra rundt 1990 ikke lenger tok imot melkespann med lastebil, men hentet melka på tankbil direkte fra strømdrevet kjøletank i fjøset. Melkerampene var i bruk i rundt 70 år, og hadde fått stor identitetsverdi på disse årene.

Går vi tilbake til tidlig 1800-tall, sto det uthus for hver enkelt funksjon på gårdene; flere fjøs for ulike dyreslag og årstider, høyløe og lauvløe, smie, vognskjul og stall. Det kunne også være kvern, tørkehus og ishus, eldhus/bryggerhus og jordkjeller. Vanlig var også mindre uthus som skjul og skjær for lagring av torv, hesjestaur og annet. Funksjonene til alle disse bygningene har dels opphørt, dels er de overtatt av den store driftsbygningen og av bolighuset, og dels er de overlatt til profesjoner utenfor gården. Omveltningene som skjøt fart midt på 1800-tallet, var drevet av industriell framvekst. Omlegging fra hovedsakelig selvberging til økt vektlegging av produksjon for salg, mekanisering og urbanisering, var pådrivere for mer rasjonell og effektiv gårdsdrift. To store jordskifter bl.a. med utskifting av teigblanding og klyngetun var en del av denne rasjonaliseringen. Som følge av dette endret jordbrukslandskapet og bygningsmiljøene seg mye.

Et siste, dagsaktuelt eksempel på landbrukspolitikken betydning for bygningsmiljøene, er den pålagte overgangen fra bås fjøs til løsdriftsfjøs for storfe innen 2034. Kravet har vært kjent lenge og i 2022 var 51 % av besetningene kommet i løsdriftsfjøs. Disse besetningene er større enn de i bås fjøs og de står for 72 % av melka som ble produsert. For mange små og mellomstore produsenter (ofte regnet som færre enn 30 kyr) er kostnadene ved å investere i ny driftsbygning beregnet til å bli for høye i forhold til framtidige produksjonsinntekter. Ombygging og påbygging av eksisterende bygninger gjør omleggingen rimeligere, men også det vil innebære store kostnader (Halland m.fl., 2021). Det ser ut til at mange produsenter planlegger å avslutte drifta før løsdrift-kravet trer i kraft. En spørreundersøkelse om melkeproduksjon i Vestland fylke utført i 2021 viser at nær halvparten av produsentene som har svart regner med å legge ned før 2034 (Haukaas m.fl., 2022). Dersom så store endringer skjer, vil det få konsekvenser, først og fremst for landets selvforsyning, og etter hvert også for landskap og bygningsmiljøer.

Opprydding eller oppgradering

Demografiutvalget oppnevnt av Solberg-regjeringen lanserte i 2020 forslag om støtteordninger for å fjerne falleferdige hus på landsbygda. Intensjonen skulle være å gjøre distrikts-Norge mer attraktivt for bosetting (NOU 2020, 15). Dette utløste sterke motreaksjoner i bygningsvern-miljøene. Disse framholdt de store verdiene i eldre hus, som ofte er svært solid bygd. Man hevdet at å fjerne gamle hus ville gjøre bygdene fattigere og mindre attraktive. Det ble også vist til klimagevinsten i å bevare og sette i stand framfor å sanere og bygge nytt. Det er slått fast, blant andre av SINTEF, at gjenbruk av bygninger gir lavere utslipp av klimagasser enn å bygge nytt. (SINTEF Fag 68, 2020).

Et tema demografiutvalget tok tak i, var de store kostnadene som ligger i både å vedlikeholde og å rive bygninger. Sanering av hus er en omfattende prosess der materialene skal demonteres og sorteres for avfall og gjenvinning. Det kreves at det utarbeides en miljøsaneringsplan og et godkjent rivingsfirma må stå for arbeidet.

Ute av drift og i fritt forfall. Foto Jan Reyner Elders.

Bygningstiljøene i landbruket kan by på stor variasjon og noen overraskelser for dem med et våkent blikk. Husdyrrom i reisverkslåvene er som regel bygd i laft, teglstein eller betong – eller som her, med kubber. Det vil si at fjøsveggen består av tømmer (her fra et tidligere fjøs), oppkappet i like lengder og lagt på tvers, murt sammen med en mørtel. Teknikken har vært brukt både på store og små gårder, mest i uthus, og hovedsakelig på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Teknikken fikk aldri stor utbredelse i landet. Bygningen her er vedtaksfredet. Orkland i Trøndelag fylke. Foto: Kari Stensgaard.

2.2 Landbrukseiendommer: aktiv drift og bosetting

Strukturelle forhold som omfanget av driftsenheter og bosetting på landbrukseiendommer er nyttig å ha som bakteppe når vi ser på utviklingen for bygninger i jordbrukslandskapet.

«Rett etter andre verdenskrigen hadde så å seie alle landbrukseigedomane sjølvstendig drift. I 1959 var det framleis drift på 200 000 gardsbruk. Mange av gardane var små, men dei ga likevel arbeid til mange. Nesten kvar fjerde sysselsett i landet hadde arbeidet sitt i landbruket i 1950-åra. I tiåret som fulgte skaut mekaniseringa fart, og traktoren overtok mykje av arbeidet til hestar og folk. Samtidig var det ei veksttid med nye arbeidsplassar utanfor landbruket, og mange av dei minste bruka la ned drifta. I 1989 var gardsbruk med eiga drift redusert til om lag 99 000, eller det halve av hva det var i 1959». (Trond Amund Steinset i Samfunnsspeilet 2, 2014, SSB).

Siden har gårdsbrukene i drift blitt enda færre, større og mer spesialiserte. I 1999 drev et bruk i snitt 147 dekar jordbruksareal og 32 % av dette var leiejord. I 2020 hadde arealet økt til 256 dekar og andelen leiejord til 46 % (Heidi Knutsen (red) 2021).

Ifølge SSB har bosetting på landbrukseiendommer i perioden 2006 til 2019 gått ned i alle fylker. Relativt har det vært størst nedgang i Nord-Norge, med 31 % i Finnmark, 27 % i Nordland og 24 % i Troms. Vestlandsfylkene unntatt Rogaland, hadde en nedgang på 23-25 %. Agder-fylkene samt Hedmark og Oppland hadde en nedgang på 20-21 %. Resterende fylker hadde mindre enn 20 % nedgang. Akershus var det eneste fylket med under 10 % nedgang.

Utvikling mellom omdrev 1 og 2

I tiårsperioden mellom første og andre omdrev av 3Qs feltregistreringer, eksemplifisert med år 2006 og 2016, ble antallet aktive jordbruksbedrifter redusert med ca. 20 %. Antallet landbruks-eiendommer ble redusert med 3,3 %.

I 2006 hadde 27 % av landbrukseiendommene egen aktiv drift (eget driftssenter). I 2016 var dette redusert til 22 %. I begge årene var det fast bosetting på nær 80 % av eiendommene. Andelen av befolkningen som bodde på landbrukseiendom minket imidlertid med nesten en fjerdedel, fra 9,6 % i 2006 til 7,3 % i 2016.

Tabell 1: landbrukseiendommer, bosetting og aktiv drift i 2006, 2016 og 2022. Kilde: SSB

År	Antall landbruks-eiendommer	Antall aktive landbruks-bedrifter	Andel % landbruks-eiendommer med bosetting *	Andel % av befolkningen bosatt på landbruks-eiendom
2006	190 634	51 218	78,8	9,6
2016	184 407	41 060	79,7	7,3
Endring 2006-2016	-3,3 %	-19,8 %	+1,1 %	-24 %
2022	180 025	37 682		6,4 (2021)

* beregnet for landbrukseiendommer med bolighus

Vestlandsbruk med lite dyrka mark, men store utmarksarealer, som har avviklet egen drift og leier ut jordene til andre gårdbrukere. Driftsbygningene ble fjernet for rundt ti år siden. Luster i Sogn. Foto 1971 Anne-Berit Ø. Borchgrevink og 2021 Oskar Puschmann.

3 Metode

Bygninger er valgt som hovedobjekter i feltkartleggingen av kulturminner og -miljøer. Bygningsmiljøer endres når det skjer endringer i driftsmåter eller driftsomfang, selv om det ikke alltid skjer umiddelbart. Bygninger er gode indikatorer på tilstand og utvikling i landbruket. Samtidig er de, på grunn av et overkommelig antall, størrelse og tilgjengelighet, godt egnet for telling og overvåking.

3.1 Registreringsområder

I 3Q-programmet følges i underkant av 1000 3Q-flater på flybilder som blir gjenfotografert med ca. 5 års mellomrom. Feltregistrering er utført på i overkant av 10 prosent av disse flatene. Feltflatene er et tilfeldig representativt utvalg, og spredt til alle fylker bortsett fra Finnmark.

131 flater ble oppsøkt. På 127 av dem ble det gjort registrering av bygninger.

Registreringsflatene er behandlet helhetlig. Flatens registreringer representerer elementer i et landskap og ikke elementer tilknyttet eiendommer. Registreringen stanset ved flategrensa selv når en eiendom eller et kulturmiljø, for eksempel et gårdstun, strakk seg utover denne.

Feltregistreringen foregikk i hovedsak på areal som var en del av en landbrukseiendom da feltarbeidet startet i 2005.

Flatene holdes i utgangspunktet «anonyme» med den hensikt at overvåkingen ikke skal påvirke bruken av arealer og bygninger. Grunneiere er imidlertid informert gjennom landbrukskontorene om at feltarbeid skal foregå på en (uspesifisert) del av deres eiendom i løpet av sommersesongen. Når befaringen foregår på og i nærheten av tun med lokale folk til stede, presenterer vi oss, og i slike tilfeller blir «anonymiteten» selvsagt delvis brutt.

Feltbefaringen er konsentrert om åpne arealer som tun, dyrka mark, beiter og villeng. En buffersone på 10 meter rundt disse arealene inngår også. Betegnelsen villeng brukes om tidligere kultiverte arealer som nå er ute av bruk og ofte i en fase av gjengroing. Åpne arealer er valgt fordi de er viktige for visuell og fysisk opplevelse av kulturminner, men også av praktiske og økonomiske grunner ved at de gir lett tilgjengelighet både ved feltbefaring og på flybilder.

3.2 Registreringsobjekter og -parametere

Alle typer hus blir registrert, med noen unntak. Små byggverk av typen hundehus, bikuber og postkassestativ, utelates. Det samme gjelder ikke-fundamenterte byggverk av midlertidig type. Vi registrerer hus uavhengig av alder eller vernestatus, men vi kaster et ekstra blikk på hus som er registrert i SEFRAK-basen, dvs. hus bygd før 1900.

Bilder fra feltområdene presenteres med kommunenavn, men uten nærmere spesifisering. Illustrasjonsbilder er også tatt utenfor 3Q-flatene.

3Q-programmet opererer med en egen terminologi der bygningene er kategorisert i rundt 30 typer.

Vi har registrert hustype og farge, og gitt en vurdering av tilstand og av bruk. SEFRAK-id og fotonummer ble også registrert.

Kartlegging av bygningenes tilstand og hvorvidt de er i bruk, er i hovedsak basert på skjønnsmessige vurderinger, ved en ytre visuell betraktning. Vi har ikke hatt tilgang til husets indre, og som oftest har vi ikke hatt bistand fra eier eller annen informant.

BYGNINGSTYPE

1 Bolighus	HBO	Hovedbygning	Bolig for bruker/eier. Kan være flere på samme tun.
	ABO	Annet bolighus	Kårbolig, drengestue, portnerbolig, sidebygning
	FRI	Fritidsbolig	Hytte
	GAM	Gamme	
	SEL	Seterstue	
	BOU	Bolig + uthus	F.eks. kårbolig+verksted.
1 Andre innhus	STB	Stabbur	Bu, bur, loft, njalla. Oppbevaring av mat, tekstiler
	BRY	Bryggerhus	Eldhus, grovkjøkken, størhus
	JRD	Jordkjeller	Potetkjeller, aurbu
	BRN	Brønnhus	
	LEK	Lysthus, lekestue	
2 Uthus	DRF	Driftsbygning med fjøs: Spesialiserte fjøsbygg uten høyloftet som karakteriserer enhetsbygningen. (hønsehus, grise/fjøs, lavfjøs m siloer o.l.)	
	ENE	Enkel	Låve/enhetsbygning m. enkel bygningskropp
	ENS	Enkel + siloer	Låve/enhetsbygning m. enkel bygningskropp
	ENT	Enkel + andre tilbygg + ev. siloer	Låve/enhetsbygning m. enkel bygningskropp
	EVE	Vinklet	Låve/enhetsbygning med vinkel/sidefløy
	EVS	Vinklet + siloer	Låve/enhetsbygning med vinkel/sidefløy
	EVT	Vinklet + andre tilbygg + ev. siloer	Låve/enhetsbygning med vinkel/sidefløy
	ETI	Enhetsbygning: "ufullendt" utgave der fjøs og stall/redskapshus er bygd inntil hver sin side av løa, ev. er det tilbygg bare på en side, ev. i bakkant.	
	STO	Storfjøs. Nyere type fjøs. (NB: stall og pelsdyrhus har egne koder)	
	FJO	Fjøs	Lite, enkeltliggende, ikke del av annen driftsbygning
	SOM	Sommerfjøs	Oftest i skillet innmark/utmark.
	SET	Seterfjøs	
	BEI	Beitehus	Ly for dyr på beite
	PLS	Hus for pelsdyr	
	STL	Stall	Ridehus registreres som stall
	MAS	Maskinhall	Landbruksgarasje, lager, korntørke m.m.
	MIN	Mindre uthus	Skjul, bilgarasje, småverksted. Både privat og drift
	SMI	Smie	
	KVN	Kvernhus	
	SAG	Sag	
	GRT	Gartneri	Større drivhus. Ikke private veksthus i hage/ tun.
	LOE	Løe	Engløe, utløe, markaløe, høysjytte, ev. gammel løe på tun
	NST	Naust	
	SJO	Sjøbod, rorbu	
	UGM	Uthusgamme	
	KOI	Bu, koie	Slåttebu, jakt-/fiskebu, gjeterhytte, fløterkoie
	ANU	Annet uthus	Ukjent type + type som ikke omfattes av øvrige koder
3 Annen bygning, ikke landbruksrelatert	ANB	Annen bygning	Ikke landbruksrelatert bygning. <i>Beskriv.</i>
	NER	Næringsbygg	Annen virksomhet: kontor, butikk, verksted. <i>Beskriv.</i>
5 Bygning borte	NEI	Ukjent type tuft eller ruin	

TILSTAND BYGNING

1	God tilstand	Bygningen synes intakt. Bare løpende vedlikehold nødvendig for å holde huset i stand.
2	Moderat forfall	Mindre deler av bygningen er medtatt og trenger restaurering. Moderate tiltak nødvendig for å sette huset i god stand.
3	Sterkt forfall	Hele eller viktige deler av bygningen er medtatt og trenger restaurering. Større tiltak nødvendig for å sette huset i god stand.
4	Ruin	Tak/vegger helt/dels ødelagt. Det er ikke mulig å istandsette med eksisterende bygningsdeler.
6	Tuft	Bare grunnmur/ fundamenter/ trapp/ ildsted el.l. er igjen av bygningen
7	Ingen spor	Ingen spor etter en bygning på stedet. Gjelder både når man har info om hus på stedet og om man antar at punktet er feilplassert. Gjelder kun SEFRAK og O1-reg.
8	Nytt hus	Den gamle bygningen er fjernet og nytt hus er satt opp på stedet. NB: hver sin reg.

I BRUK

Gjelder bygninger utenom bolighus

1 I bruk	2 (koden brukes ikke)	3 (opplagt) Ute av bruk	4 Usikker	5 Ikke tatt i bruk (under bygging)
----------	-----------------------	-------------------------	-----------	------------------------------------

- I bruk benyttes også når bare deler av bygningen er i bruk.
- Gjelder all aktiv bruk, ikke bare på opprinnelig måte.

BEBODD

Gjelder bolighus

1 Bebodd	2 Ikke bebodd, men i bruk (f.eks. fritid)	3 Ikke bebodd + ikke i bruk	4 Usikker	5 Ikke tatt i bruk
----------	---	-----------------------------	-----------	--------------------

FARGE

Gjelder husets ytterkledning

A umalt	B rød	C hvit	E okergul	F Tjærefarget (brun/svart)	G Annen farge <i>Beskriv.</i>
---------	-------	--------	-----------	----------------------------	-------------------------------

- Velg helst én, og maks. to hovedfarger.

TILGJENGELIGHET

1 ja	2 nei	Mulig å komme til kulturminnet el. til hovedside/inngangsparti med rullestol
------	-------	--

3.1 To omdrev med registreringer

Det er gjennomført to omdrev med feltregistreringer på de samme flatene med ti års mellomrom; i periodene 2005-2008 og 2015-2018.

Registreringsopplegg ble gjennomgått på interne kurs før hver feltsesong, med et feltbesøk inkludert. Det er utarbeidet feltveiledere med beskrivelser av koder og parametere. Feltarbeidet er utført av en innleid person første året, deretter NIBIOs egne ansatte, fra en til seks personer i hver sesong.

«Nytt» omdrev 1

Registreringene som presenteres fra omdrev 1 avviker noe fra det som er presentert i tidligere rapporter (Stensgaard 2011). Data fra omdrev 1 er korrigert for å samsvare med justert registreringsinstruks i omdrev 2. Disse justeringene er små og gjelder typekoder, tilstandskoder og i hva slags områder registreringen foregår.

Supplerende registreringer i omdrev 2

I tillegg til hus som er satt opp etter første omdrev, inneholdt omdrev 2 rundt 300 supplerende registreringer som ikke var med i omdrev 1. Dette er hus eller tufter som vi ikke kjente til i første omdrev, enten fordi de ble oversett eller ble vurdert til å ligge utenfor registreringsinstruks.

181 av de supplerende registreringene er av stående hus, 76 er tufter eller ruiner, og 46 gjelder SEFRAK-registrerte hus som allerede var fjernet.

Dersom ikke annet er oppgitt er supplerende registreringer inkludert i presentasjonene i rapporten.

3.2 Forbehold

I omdrev 1 opererte vi med én grad av forfall. I omdrev 2 utvidet vi til to grader; moderat og sterkt forfall. Kriteriene for vurdering skulle være klare, men vi må likevel være åpne for at dette *kan* ha påvirket registrator slik at grensene mot god tilstand på den ene siden og ruin på den andre, kan ha blitt tøyd.

Siden det er relativt få flater som kartlegges, er det ikke mulig å si noe sikkert om generelle trender basert på felldataene. Utviklingen på hver enkelt flate kan påvirkes av lokale faktorer som ikke nødvendigvis er typiske for det som skjer i fylket, i jordbruksregionen eller i landet forøvrig. Men selv om tallmaterialet ikke er «gyldig» statistisk sett, mener vi det fanger opp relevante sider av utviklingen som pågår.

Hvert sett med data fra feltregistrering gir først og fremst en beskrivelse av innhold og tilstand i en bestemt tidsperiode. Når vi nå har gjennomført to omdrev i felt, har vi to sett med data som gir et grunnlag for å dokumentere både kontinuitet og endringer i løpet av en tiårs-periode.

3.1 Geografisk inndeling

Fylker

I presentasjonene er dataene sortert etter fylker og jordbruksregioner. Vi har benyttet fylkesinndelingen fra før 2020 fordi det var usikkerhet rundt hvilke deler av de nye fylkene 2020 som skulle beholdes ev. tilbakeføres til det gamle.

jordbruksregioner

I NIBIO sitt nasjonale referansesystem for landskap er landet delt i 45 landskapsregioner, som tar utgangspunkt i landskapets hovedformer. Landskapsregionene er gruppert i ti såkalte jordbruksregioner, som skal favne områder med lignende forutsetninger og rammebetingelser for jordbruksproduksjon (Puschmann m.fl. 1999). Like forhold for jordbruk vil ventelig gi seg uttrykk i likheter i kultur også for bygningstradisjoner og byggeskikk.

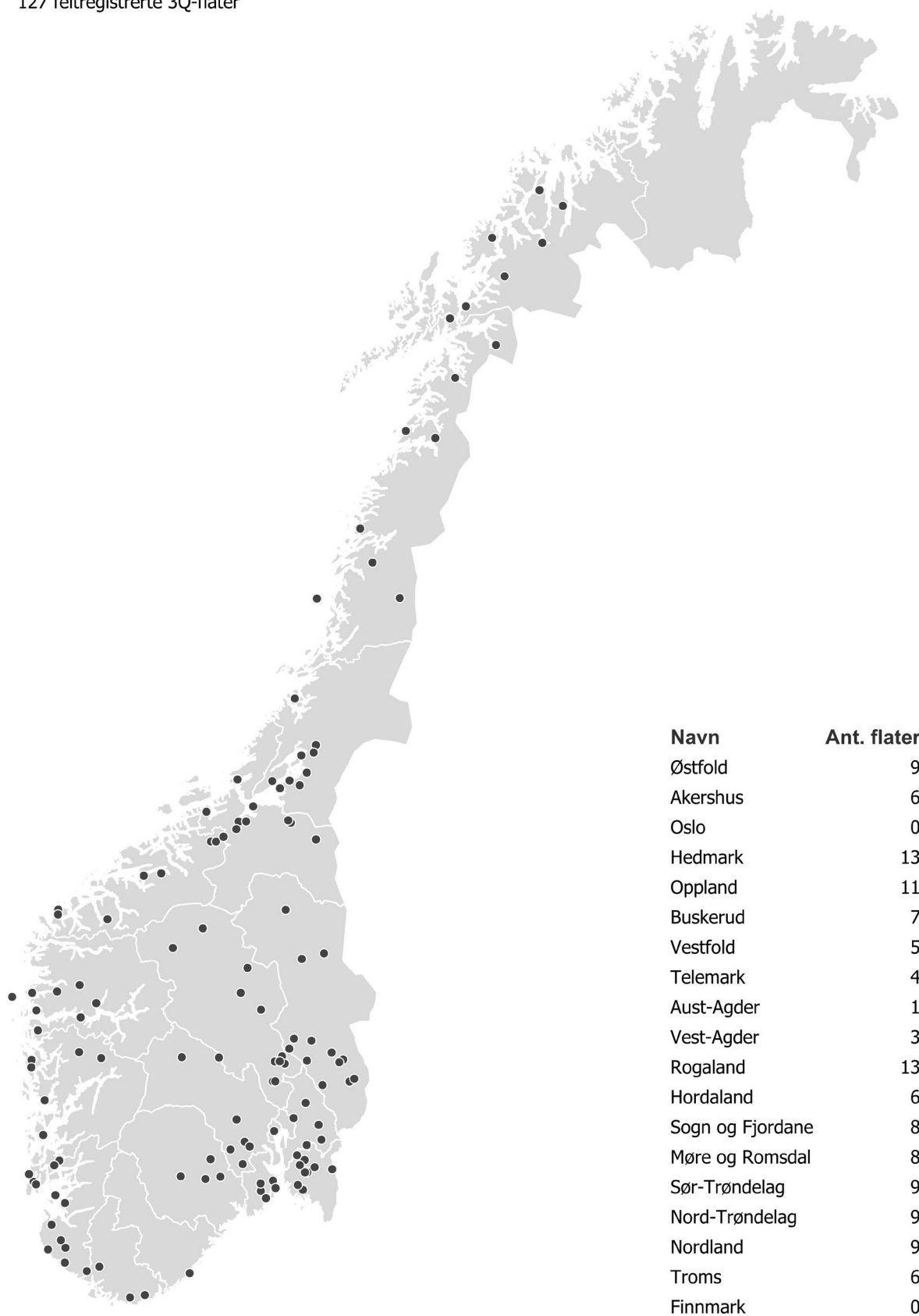
Feltregistreringene ligger i åtte av de ti jordbruksregionene. Det har vært hensiktsmessig å dele en region i to, og slå sammen andre regioner: Region nr. 2 består av to deler med like karakteristika, som ligger i ulike geografiske områder. Denne er delt i 2A og 2B. I region 5 har vi begrenset med data og denne innlemmes naturlig i region 4. Det samme gjelder region 7, som innlemmes i region 8.

I kartene som følger vises fordelingen av feltflater i fylker og jordbruksregioner.

Landbrukseiendommer

Til grunn for beregningene ligger informasjon om landbrukseiendommer (fra Landbruksdirektoratet) i 2014.

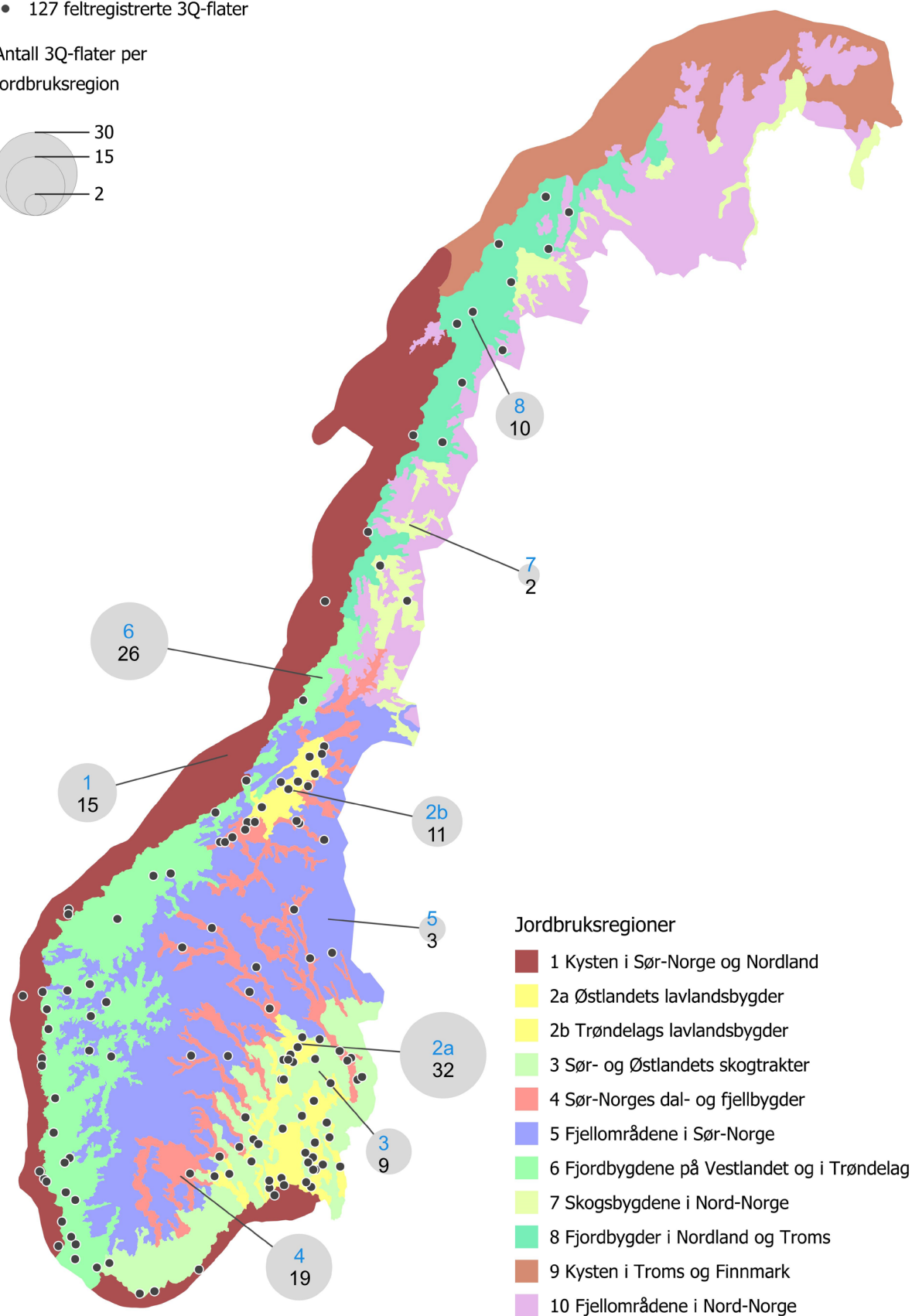
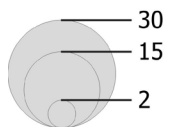
- 127 feltregistrerte 3Q-flater

Figur 1: Fordeling av feltflater, på fylkesinndeling før 2020.

• 127 feltregistrerte 3Q-flater

Antall 3Q-flater per
jordbruksregion

Figur 2: Fordeling av feltflater, inndelt etter jordbruksregioner.

4 Resultater

To omdrev med registreringer har gitt oss mulighet til å se på kontinuitet og endring i bygningsmiljøene. Vi ser noe ulik utvikling på bruk som var i drift og bruk som var nedlagt, men totalt sett var det beskjedne endringer å se i perioden på 10 år mellom feltbesøkene.

4.1 Bygningsmassen på 3Qs feltflater

I første omdrev ble det registrert 2904 stående bygninger, 99 ruiner og 193 tufter på feltflatene. I andre omdrev ble det registrert 3216 stående bygninger, 105 ruiner og 278 tufter.

I andre omdrev hadde naturlig nok flere nybygde hus kommet til. I tillegg ble det gjort ca. 300 supplerende registreringer av hus som var oversett eller som ble vurdert til å ligge utenfor registreringsinstruks i omdrev 1. 181 av disse registreringene er av stående bygninger. Dersom ikke annet er oppgitt, er supplerende registreringer inkludert i presentasjonene i rapporten.

4.1.1 Omfang og utbredelse

Bygningsmiljøene speiler til en viss grad vilkårene for jordbruk i topografiske og klimamessige ulike landskap. Men aspekter som økonomi, standardisert byggeteknikk og en styrende landbrukspolitikk har også hatt stor innflytelse på situasjonen.

Tabell 2: Antall registreringsflater og antall stående hus registrert i hver jordbruksregion

Kode	Jordbruksregioner	Feltflater med registreringer	Flater uten funn	Stående bygninger omdrev 1	Stående bygninger omdrev 2	Supplert i omdrev 2
1	Kysten fra Sør-Norge til Nordland	15		378	389	13
2A	Østlandets lavlandsbygder	32	4	770	849	31
2B	Trøndelags lavlandsbygder	11		264	291	14
3	Sør- og Østlandets skogtrakter	9		163	196	25
4	Sør-Norges dal- og fjellbygder	19		538	590	27
5	Fjellområder i Sør-Norge	3		75	78	0
6	Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag	26		456	478	9
7	Skogsbygder i Nord-Norge	2		39	44	1
8	Fjordbygder i Nordland og Troms	10		221	301	61
SUM		127	4	2904	3216	181

Tabell 3: Antall registreringsflater og antall registrerte stående hus i hvert fylke

Fylkesinndeling før 2020	Feltflater med registreringer	Flater uten funn	Stående bygninger i omdrev 1	Stående bygninger i omdrev 2	Supplert i omdrev 2
Østfold	9	1	154	166	9
Akershus	6	3	135	160	8
Hedmark	13		212	258	20
Oppland	11		389	385	3
Buskerud	7		262	279	3
Vestfold	5		115	125	5
Telemark	4		114	130	4
Aust- og Vest-Agder	4		76	94	16
Rogaland	13		239	235	4
Hordaland	6		209	218	0
Sogn og Fjordane	8		141	142	0
Møre og Romsdal	8		150	154	5
Sør-Trøndelag	9		197	242	30
Nord-Trøndelag	9		196	215	3
Nordland	9		176	224	32
Troms	6		139	189	39
SUM	127	4	2904	3216	181

4.1.2 Bygningstyper

Bygningene er delt inn i nær 30 typer. Noen typer er fåtallige og er slått sammen i presentasjonen. For eksempel rommer «andre uthus» blant annet beitehus, gjødselkummer, pumpehus, utedoer og enkeltstående siloer.

Selv med et ulikt antall registreringer i omdrevene, var fordelingen av hustyper i stående tilstand tilnærmet lik. Den største ulikheten gjaldt hovedbygninger, som utgjorde 23 % av bygningsmassen i omdrev 1 og 21 % i omdrev 2.

Bolighus, store driftsbygninger og mindre uthus (skjul/garasje) dominerte i antall i alle fylker og regioner. Bolighus utgjorde ca. 28 %, driftsbygninger ca. 23 % og mindre uthus ca. 18 % av de registrerte bygningene. De resterende ca. 30 prosentene rommet et mangfold av hustyper.

Stabburet er vanlig å se i innlandsområdene, men finnes i mindre grad langs kysten og i fjordbygdene. Fylkene Telemark og Sør-Trøndelag hadde begge mer enn 10 % stabbur i sine bygningsmiljøer. Som kontrast hadde Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane mindre enn 1 % stabbur.

Jordkjellere har vi derimot flest av i kystområdene. I Hordaland, Nordland og Rogaland utgjorde jordkjellere mellom 2,5 og 3 % av bygningsmiljøene. I fire av jordbruksregionene og i ti av de gamle fylkene ble det ikke registrert jordkjellere.

Løene utgjorde en liten andel av den totale bygningsmassen. Men i Sør-Norges dal- og fjellbygder, og spesielt i Buskerud og Oppland fylker, fantes de i relativt stort antall.

I de fleste områder dominerte enhetslåven blant de store driftsbygningene. Men i flere lavlandsbygder, spesielt i Akershus og i Nord-Trøndelag, var det en større andel maskinhaller enn låver. I enkelte kystområder, bl.a. i Rogaland og Hordaland, var det større andel store fjøs enn låver.

Det er få seterhus på disse flatene. Seterstuer og seterfjøs utgjorde til sammen 1,2 % av registrert bygningsmasse. Siden vi har gjennomført et eget seterprosjekt med et større materiale, presenteres ikke 3Q-flatenes seterhus spesielt i denne rapporten.

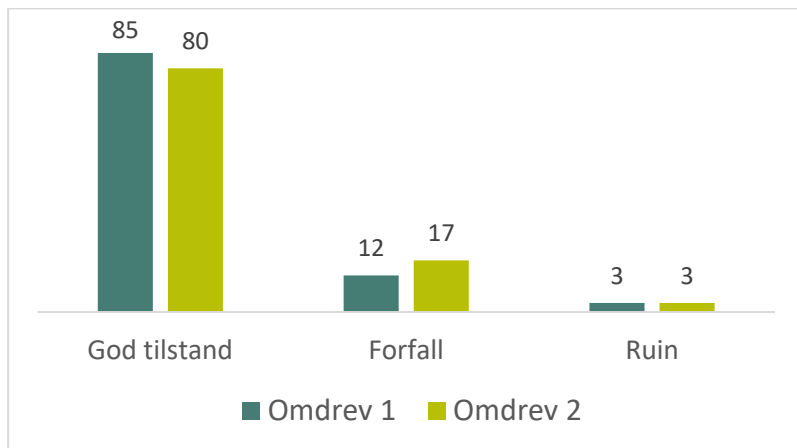

Løer er registrert særlig i Sør-Norges dal- og fjellbygder (jordbruksregion 4) og Fjellområder i Sør-Norge (jordbruksregion 5). Bildet er fra Hemsedal. Foto: Kari Stensgaard.

4.1.3 Tilstand

Av bygninger som var registrert i stående tilstand i omdrev 1 var 95 % fortsatt stående 10 år etter, mens 5 % var sammenrast eller fjernet. Med stående hus menes hus i god tilstand og i forfall, men med antatt mulighet for istandsetting og bruk.

Samlet sett hadde andelen hus i god tilstand minket med 5 prosent og andelen i forfall økt tilsvarende.

Figur 3: Tilstand på den totale bygningsmassen i hvert omdrev. Tall i prosent.

Figur 5 viser de enkelte bygningstypene rangert etter andelen som var i god tilstand i omdrev 1. I figur 6 fra omdrev 2 er hustypene satt opp i samme rekkefølge. Den jevne linja mellom kategoriene god tilstand og forfall i omdrev 1 brytes i omdrev 2, og viser ulik utvikling for hustypene.

Typene med best vedlikeholdsnivå var bolighus, både hovedbygning og sekundærbolig, og lekestue/lysthus, maskinhall, gjødselkum, gartneri (veksthus), og næringsbygg. Men enn 90 % av disse var i god tilstand i omdrev 1. De holdt seg bra også i omdrev 2, da andelen i god tilstand var 88 %.

Hustypene i dårligst forfatning, som står i fare for å bli borte, finner vi nederst i figuren; sommerfjøs, sagbruk, smie, pelsdyrfjøs og løe. Av disse hustypene var 60 % eller færre vurdert til å være i god tilstand. Felles for hustypene er lokalisering utenfor gårdstunet, og at de stort sett er gått ut av bruk. De samme hustypene fikk bunnplassen også i omdrev 2.

Sommerfjøs og pelsdyrfjøs var aller dårligst stilt, med en andel ruin på nær 40 % og økt forfall fra omdrev 1 til omdrev 2.

Jordkjellere hadde økt forfallet mest i perioden, og andelen god tilstand ble redusert med 15,5 %.

Skjul/garasje hadde også fått mer forfall i perioden. Andel i god tilstand var redusert med 11,5 %. En del slike hus sto ute av bruk og til forfalls.

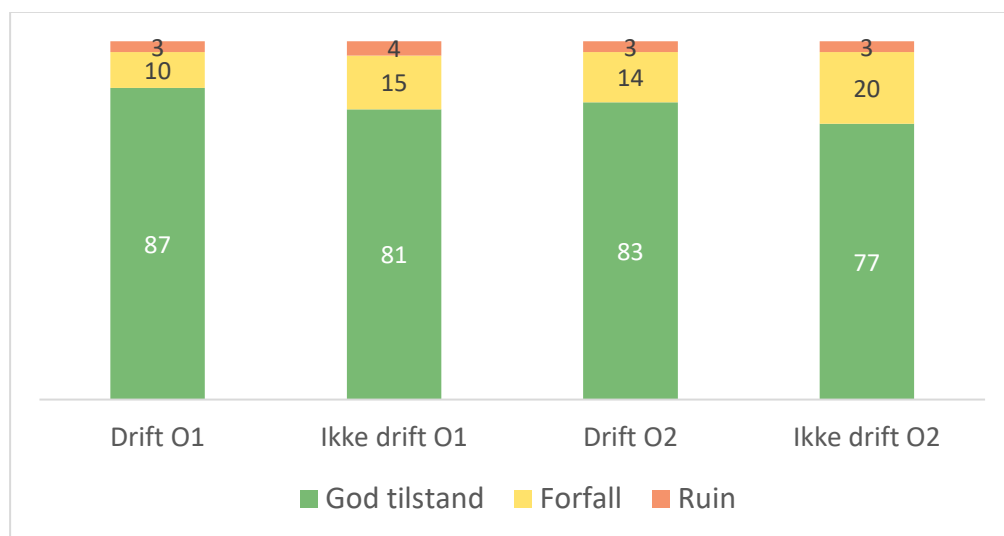
Sagbruk, uthus kombinert med bolig og seterstuer så derimot ut til å ha fått en oppgradering, og økte andelen i god tilstand med mellom 10 og 16 %.

Av de store driftsbygningene viste låven en sterk tilstandsforverring mellom omdrevene. Andelen i god tilstand ble redusert med 11 %. Store driftsbygninger av type fjøs og maskinhaller holdt seg på omtrent samme tilstandsnivå i begge omdrev.

Bygningstilstand på landbrukseiendommer med og uten aktiv drift

Nedlegging av jordbruksbedrifter har foregått også i perioden mellom de to felt-omdrevene i 3Q. I første omdrev var 45 % av de stående bygningene registrert på aktive landbrukseiendommer, 47 % sto på landbrukseiendommer uten aktiv drift, og de siste 8 % sto på areal som ikke lenger hadde status som landbrukseiendom. Ved ny registrering i de samme områdene ti år etter sto bare 39 % av de stående bygningene på areal tilhørende aktive jordbruksbedrifter, 42 % var på landbrukseiendom ute av drift, og 9 % på tidligere landbrukseiendom.

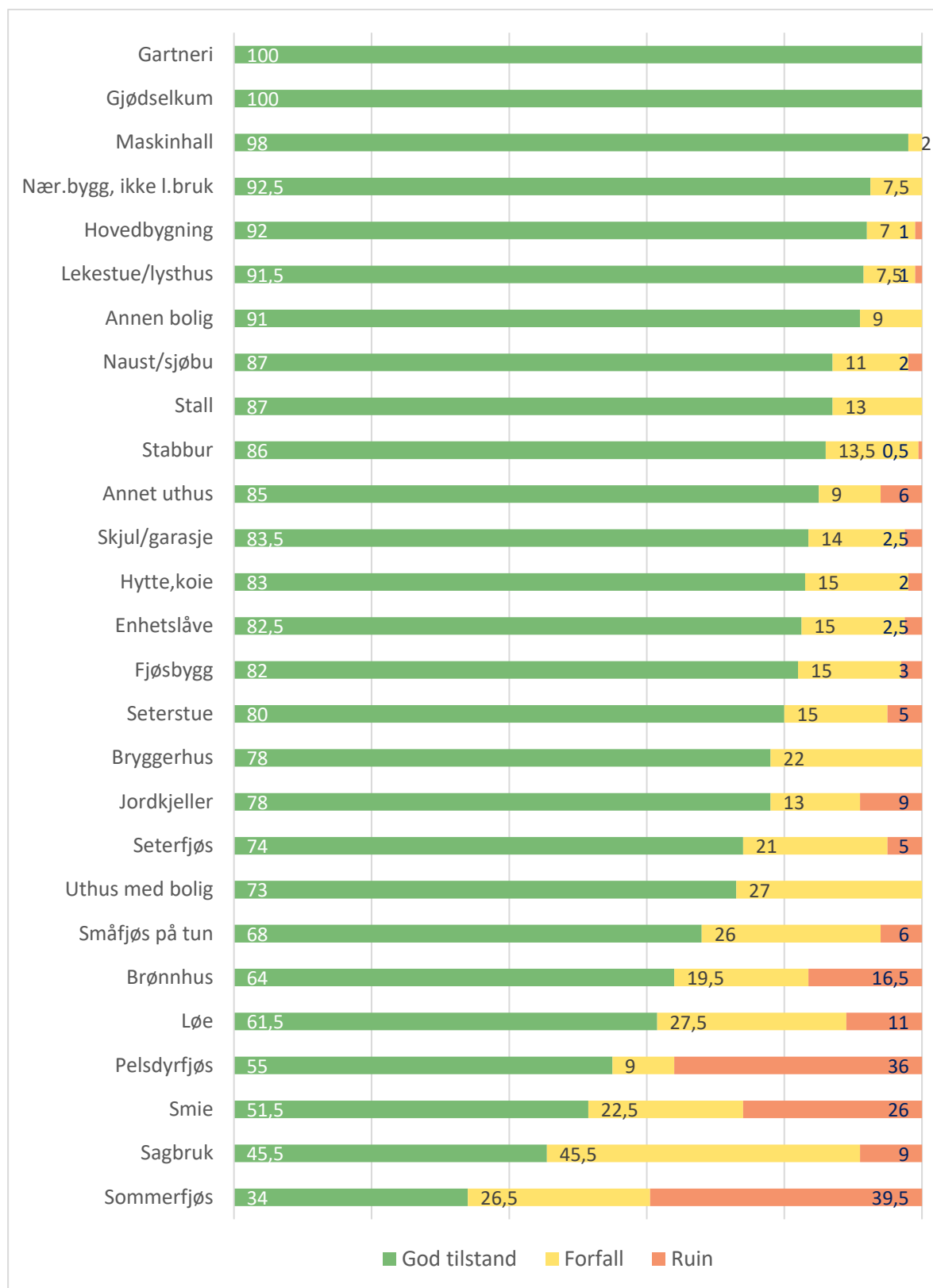
Samlet sett er bygninger på gårdsbruk med aktiv drift i noe bedre forfatning enn bygninger på bruk der drifta er opphørt. Både aktive og ikke-aktive bruk hadde tre prosent ruiner i bygningsmassen, dvs. hus som var mer eller mindre sammenrast.

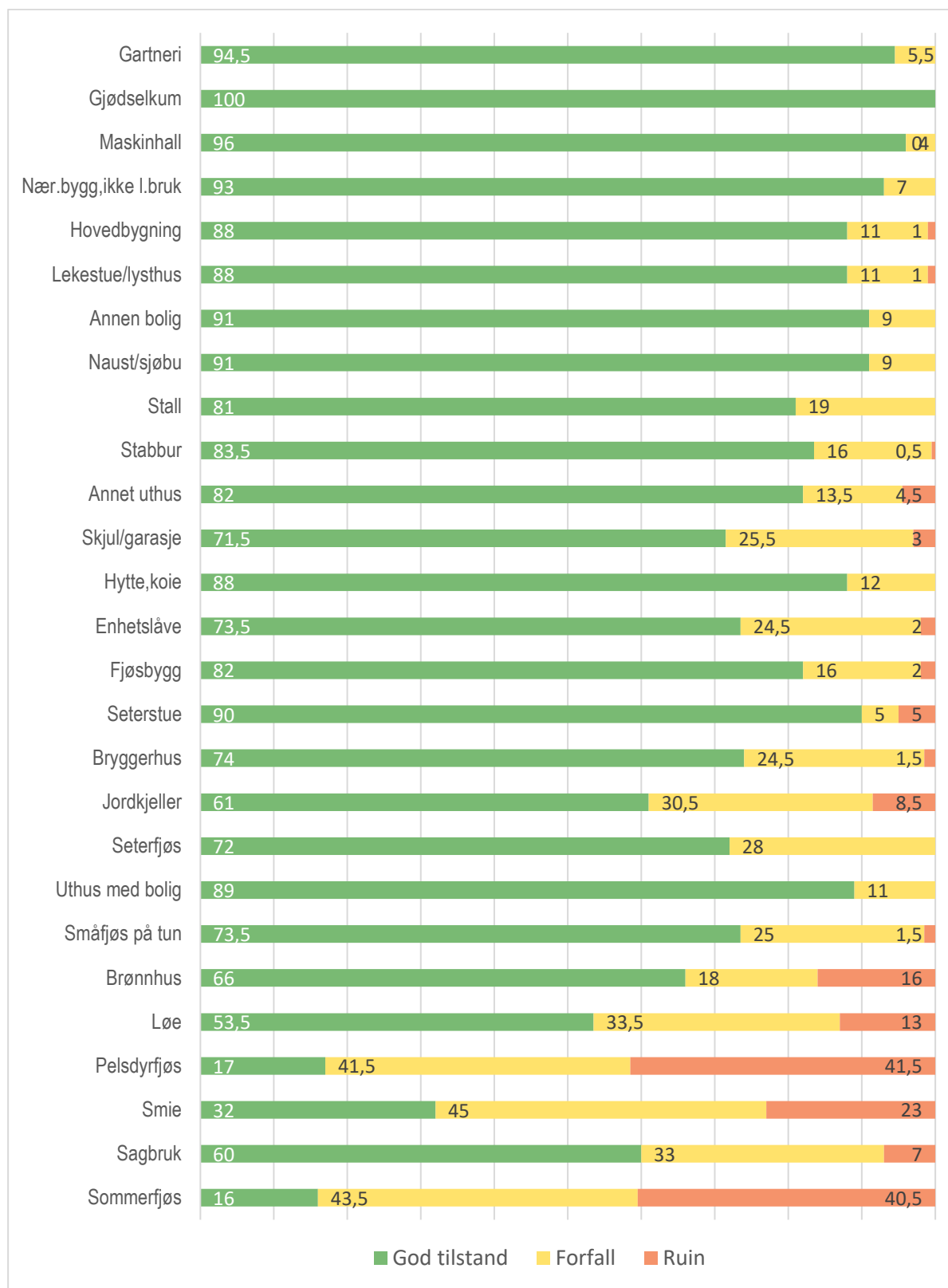
Figur 4: Bygningstilstand på gårdsbruk i aktiv drift og ute av drift. Omdrev 1 (O1) og 2 (O2).

Småfjøs på tun er ikke av de best bevarte bygningstypene, men dette sauefjøsset er nylig restaurert. Skjåk 2017. Foto: Kari Stensgaard.

Figur 5: Hustyper i omdrev 1, sortert etter tilstand. Tall i prosent

Figur 6: Hustyper i omdrev 2, rangert etter tilstanden de hadde i omdrev 1. Tall i prosent.

Hustyper mister funksjon. Noen blir borte, andre kan få nytt liv. Pelsdyroppdrett er en næring i opphør og pelsdyrhusene blir trolig snart borte fra jordbrukslandskapet. Gloppen i Sogn og Fjordane 2017. Foto: Kari Stensgaard.

Mindre og slitte uthus i utkanten av tun ryddes bort. Skjulene i bakgrunnen på bildet ble fjernet mens det nærmeste huset i rekka ble pusset opp. En gang var det brukt som grisehus, nå var det oppgradert til lekestue. Buskerud 2007 og 2017. Foto: Frode Bentzen.

Innhaus på tun blir gjerne tatt vare på. Dette brannskadde bryggerhuset ble satt i stand og innredet til bolig. Gran i Oppland. Foto 2005: Gard Mjaaland. Foto 2015. Foto: Kari Stensgaard.

4.2 SEFRAK

Stabbur og bolighus er bygninger med lang levetid, og de er godt representert i SEFRAK. Orkland i Trøndelag 2016. Foto: Frode Bentzen.

SEFRAK er et register over faste kulturminner hovedsakelig fra før 1900. I Finnmark og Nord-Troms er det gjort unntak fra alderskriteriene pga. nedbrenningen som foregikk i slutten av andre verdenskrig. Her er også hus bygd fram til 1945 registrert.

Bygningene i registeret har ingen formell vernestatus. Registrering basert på alder indikerer imidlertid at bygningen *kan* ha verneverdi eller at den tilhører et verneverdig kulturmiljø. Bygninger bygd før 1850 er dessuten underlagt særskilt byggesaksbehandling. Det vil si at søknader om vesentlig endring skal oversendes fylkeskommunen for uttalelse, da alder er et kriterium ved vurdering av verneverdi.

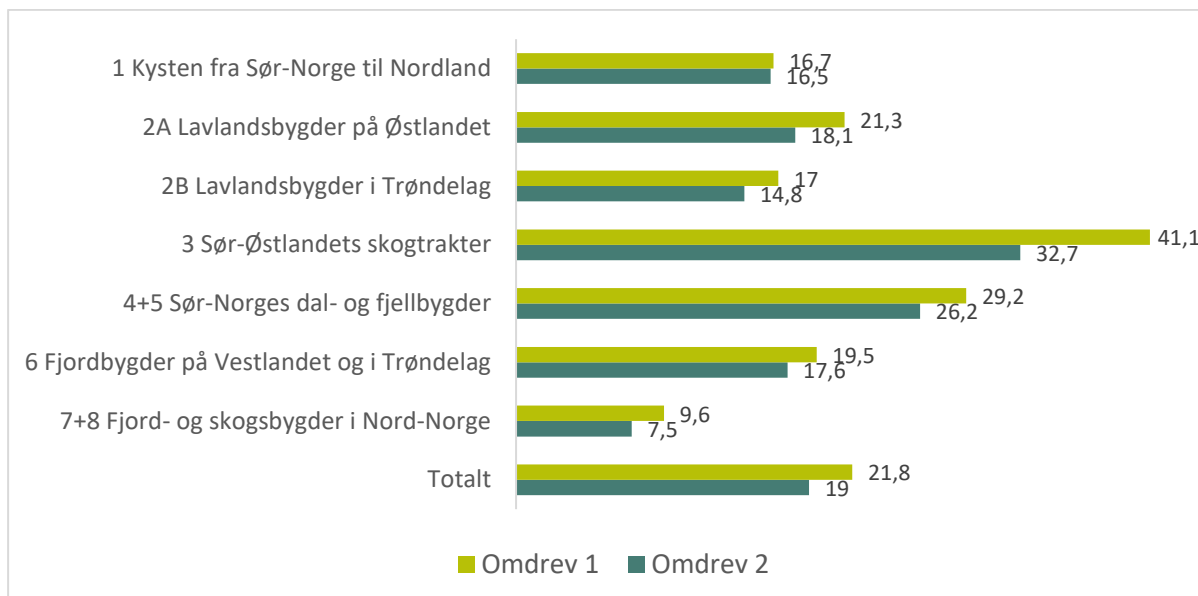
4.2.1 Omfang og utbredelse

Ifølge Statistisk Sentralbyrå (SSB) er ca. en femtedel av bygningene på landbrukseiendommer registrert i SEFRAK. I 2006 var andelen 22 %, i 2016 21,7 %. På feltflatene i 3Q kulturminner var andelen SEFRAK-registrerte bygninger av stående bygningsmasse totalt sett 21,8 % i omdrev 1 og 19 % i omdrev 2, altså så vidt litt lavere enn de nasjonale tallene.

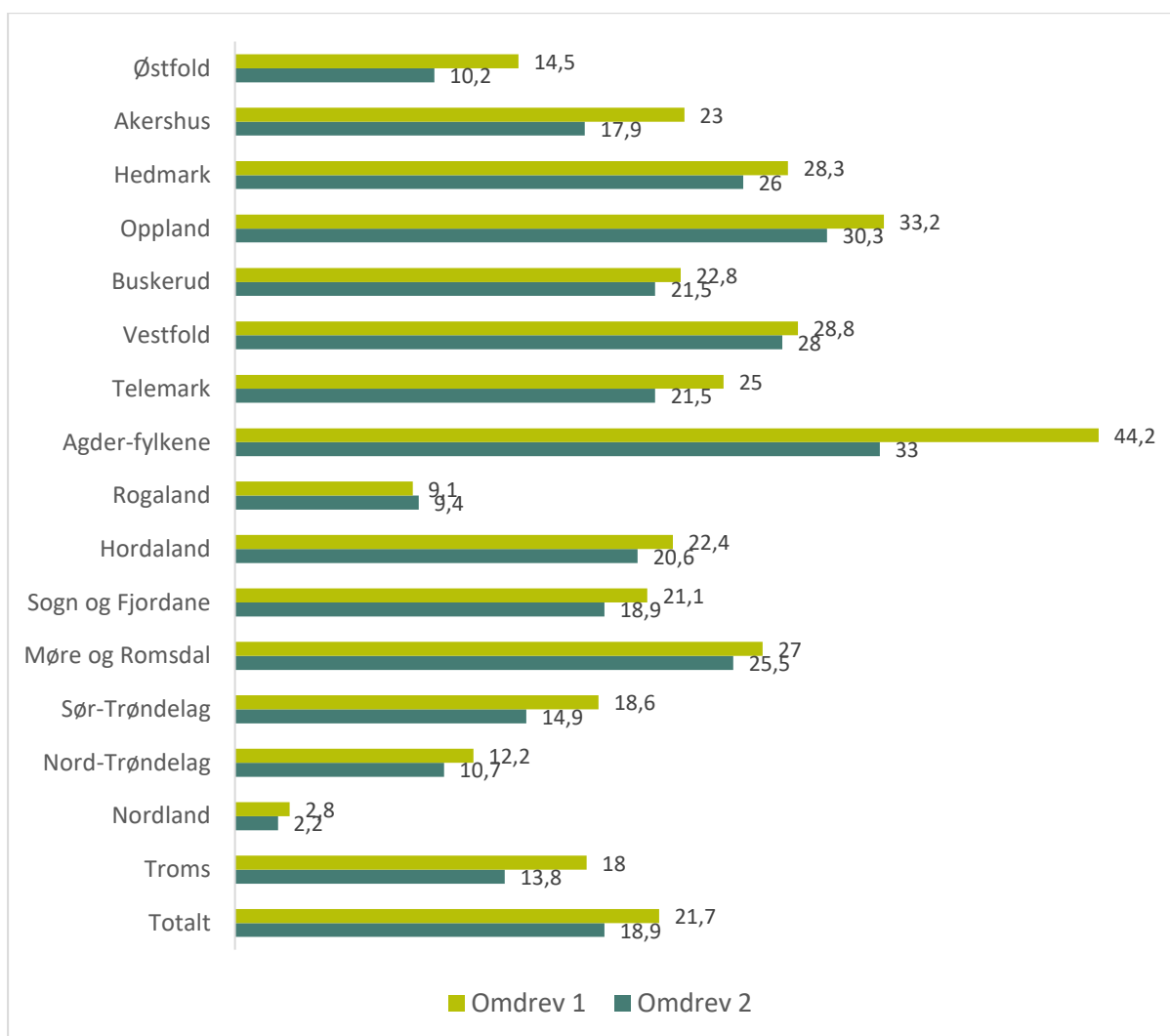
Det var relativt små endringer i tiårsperioden mellom omdrevene i 3Q, men andelen SEFRAK-registrerte hus går naturlig nok ned etter hvert som nye bygninger kommer til.

Av jordbruksregionene hadde Sør- og Østlandets skogtrakter størst andel SEFRAK-hus i bygningsmiljøene. Det var imidlertid også denne regionen som hadde sterkest reduksjon i SEFRAK-andelen i tiårs-perioden. Fjord- og skogsbygdene i Nord-Norge hadde lavest andel SEFRAK-registrerte hus, mens Kysten fra Sør-Norge til Nordland hadde minst reduksjon mellom omdrevene.

Fylkesvis hadde Agder størst andel SEFRAK, vel å merke i et svært begrenset tallmateriale. Oppland, Vestfold, Hedmark og Møre og Romsdal hadde også stort innslag av SEFRAK-bygninger, mens Nordland og dernest Rogaland utmerker seg med lite innslag av SEFRAK. Sterkest reduksjon mellom omdrevene kan man se i Agder og i Akershus.

Figur 7: SEFRAK-registrerte hus på 3Q-feltflater som andel av bygningsmassen i jordbruksregionene

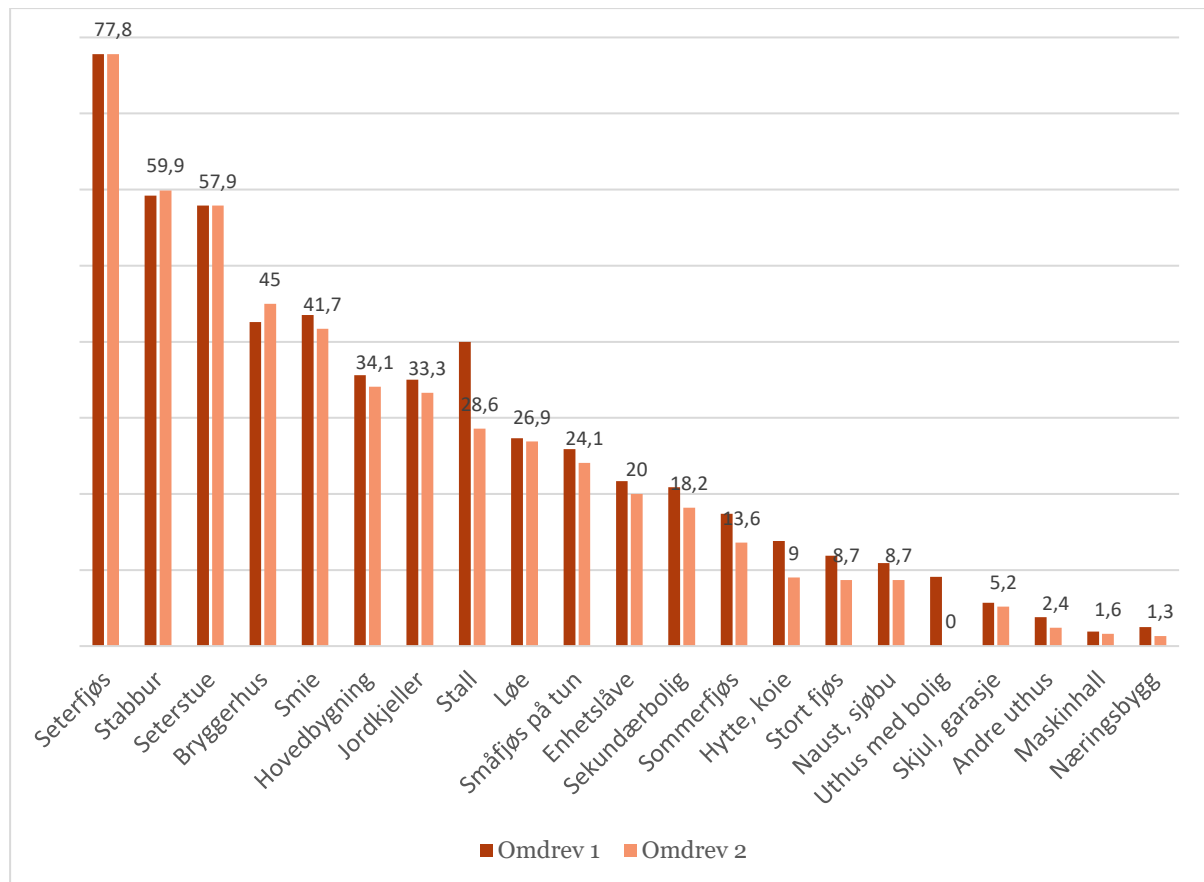

Figur 8: SEFRAK-registrerte hus på 3Q-feltflater som andel av bygningsmassen i fylkene

4.2.2 Bygningstyper

Størst *antall* SEFRAK-registrerte hus fant vi naturlig nok blant de mest tallrike bygningstypene på 3Q-feltflatene. Bolighus utgjorde 44 % av SEFRAK-husene. Stabbur utgjorde 17 % og store driftsbygninger 14-15 %. Mindre uthus (skjul, garasje) har sjelden SEFRAK-registrering.

Størst *andel* SEFRAK-registrerte hus fant vi blant seterfjøsene, 74 %. Av stabbur og seterstuer var bortimot 60 % registrert i SEFRAK. Videre hadde hustypene eldhus/bryggerhus, smie, hovedbygning og jordkjeller stor andel registrert i SEFRAK.

Figur 9: Bygningstyper rangert etter andel registrert i SEFRAK. Prosentall vist for omdrev 2.

4.2.3 Tap ti år etter

Av de stående SEFRAK-registrerte bygningene i omdrev 1 var 85 % vurdert til å være i god tilstand og 15 % i forfall.

Det er kjent at det foregår noe flytting og gjenbruk av gamle hus, men vi har ikke oversikt over hva som har skjedd med de enkelte husene som er borte i andre omdrev.

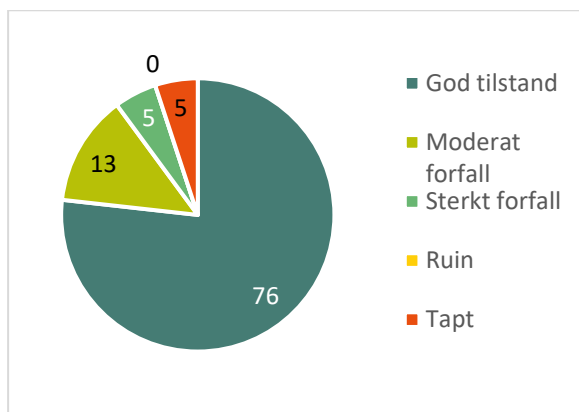
Store fjøs hadde 29 % tap (6 av 21 fjøs) og enhetslåven 11 % tap (8 av 75 låver). Av stående bolighus var kun 4 % tapt (10 av 236 hus). Sommerfjøs var hustypen med størst tap, 50 %. Antallet slike fjøs i omdrev 1 var imidlertid bare fire.

Våre funn harmonerer med NIKU sin overvåking av SEFRAK-bygninger i utvalgte kommuner. I deres funn framgår det at hus i utmarka og driftsbygninger på tun er hustyper med store tap, mens bolighus har lite tap. (Damman 2020).

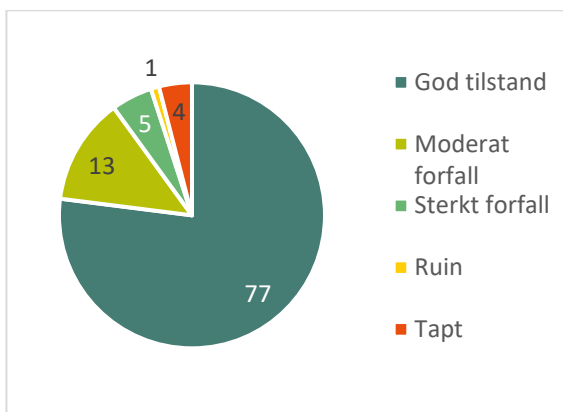
Størst tap var det i Østfold der 23 % av stående SEFRAK-hus var fjernet eller fullstendig forfalt ti år etter, men antallet registrerte hus i Østfold var lite. I Telemark og Sogn og Fjordane var 10 % av bygningene borte. I Rogaland, Nordland og Troms var ingen stående SEFRAK-hus borte ti år etter. Troms, Møre og Romsdal og Nord-Trøndelag har lave tall for tap, men samtidig høye tall for forfall.

Som figur 10 og 11 viser, ser vi totalt sett en påfallende lik tilstandsutvikling på hus registrert i SEFRAK og den øvrige bygningsmassen når det gjelder forfall og tap i tiårsperioden. Ulikheter er sett nærmere på i kapitlene om bolighus og førindustrielle bygningstyper.

Tabeller over tilstandsutviklingen på SEFRAK-hus for hvert fylke og hver hustype finnes i kapittel 5.

Figur 10: Tilstandsutvikling over ti år for 632 stående SEFRAK-registrerte bygninger i omdrev 1.

Figur 11: Tilstandsutvikling over ti år for 2163 stående bygninger i omdrev 1 som ikke var registrert i SEFRAK.

I Finnmark og Troms inngår bygninger bygd fram til 1945 i SEFRAK. Låven på bildet er fra andre kvartal av 1900-tallet og sommerfjøset oppi bakken fra første. Lyngen i Troms 2018. Foto: Frode Bentzen.

Agder-fylkene har stor andel SEFRAK-registrerte hus i bygningsmassen. Bolighus i Søgne i Vest-Agder 2007. Foto: Gunnar Engan.

Arbeiderbolig fra tidlig 1900-tall på en tidligere storgård i Vestfold. 2005. Foto: Gard Mjaaland.

Lemstovene fra 1800-tallet er som oftest «degradert» til feriebolig. Askvoll i Sogn og Fjordane. 2006. Foto: Gunnar Engan.

Seterfjøs var hustypen med størst andel SEFRAK-registrering. 78 % av fjøsene var i registeret. Gausdal i Oppland 2006. Foto: Kari Stensgaard.

Sør- og Østlandets skogtrakter er jordbruksregionen med størst innslag av SEFRAK-registrerte hus på 3Qs feltflater. Stabbur i Bø i Telemark 2007. Foto: Wendy Fjellstad.

Naust i sliten, dog stående tilstand i omdrev 1. Ti år etter var bygningen fjernet og erstattet av et nytt naust. Sande i Møre og Romsdal 2007. Foto: Svein Johan Reed.

4.3 Bolighus

Våler i Hedmark. Foto: Kari Stensgaard.

Tallet på landbrukseiendommer og tallet på aktive landbruksbedrifter er stadig synkende. Andel av befolkningen som er bosatt på landbrukseiendommer er også synkende. Derfor er vi opptatt av om bolighusene er i bruk eller står tomme, og om de er i en tilstand som tilsier framtidig tap. Vi har registrert om bolighusene var bebodd eller i bruk på annen måte, for eksempel som fritidsbolig.

814 stående bolighus ble vurdert for bruk i omdrev 1 og 856 i omdrev 2.

Av bolighus har vi registrert hovedbygning og sekundære bolighus. Sekundærboliger kan være kårbolig, sidebygning eller arbeiderbolig. Som hovedbygning regner vi eiers og drivers bolig, både nå og tidligere. Det kan dermed stå flere generasjoner hovedbygninger på et tun. Tallene som presenteres viser til hvert bolighus og ikke til hvert tun eller gårdsbruk.

Totalt sett var situasjonen svært lik ved feltregistrering med ti års mellomrom. Andelen bebodde bolighus lå på 74-75 prosent. Ser vi nærmere på tall for enkeltfylker og jordbruksregioner, er det derimot en del ulikheter og endringer.

Tilstand har sterk sammenheng med bruk. Vi registrerte noe redusert tilstandsnivå på hovedbygninger fra omdrev 1 til 2: fra 92 % god tilstand, 7 i % forfall og 1 % ruin i omdrev 1 til 88 i % god tilstand, 11 % i forfall og 1 % ruin i omdrev 2. Sekundærboliger (Annen bolig) har lik tilstand i begge omdrev: 91 % god tilstand og 9 % i forfall. Se figur 5 og 6.

Bolighus oppgraderes og endres ofte gjennom lange livsløp. Generelt får de gradvis mer komfort, noen tilbakeføres til eldre stil mens andre får mer moderne uttrykk. 3Q har ikke registrert bygningsmessige endringer, men bildene som følger viser noen typiske situasjoner som er observert.

Bolighus på ubebodd gård i Agder. Foto 2007: Gunnar Engan. Ti år etter: pusset opp for fritidsbruk. Tilbygg med store vindusflater og platting, skifte av vinduer og takkleddning, og moderne grå farge. Foto 2017: Kari Stensgaard.

Gård i Hordaland antatt uten fast bosetting. Foto 2007: Frode Bentzen. Ti år etter: påbygd og oppgradert med detaljer i sveitserstil, blant annet med vinduer tilbakeført til tidligere uttrykk. Foto 2017: Jan Reyer Elders.

Stort gårdshus i Oppland. Foto 2005: Gard Mjaaland. Ti år etter: modernisert og svært forandret eksteriør. Foto 2015: Frode Bentzen.

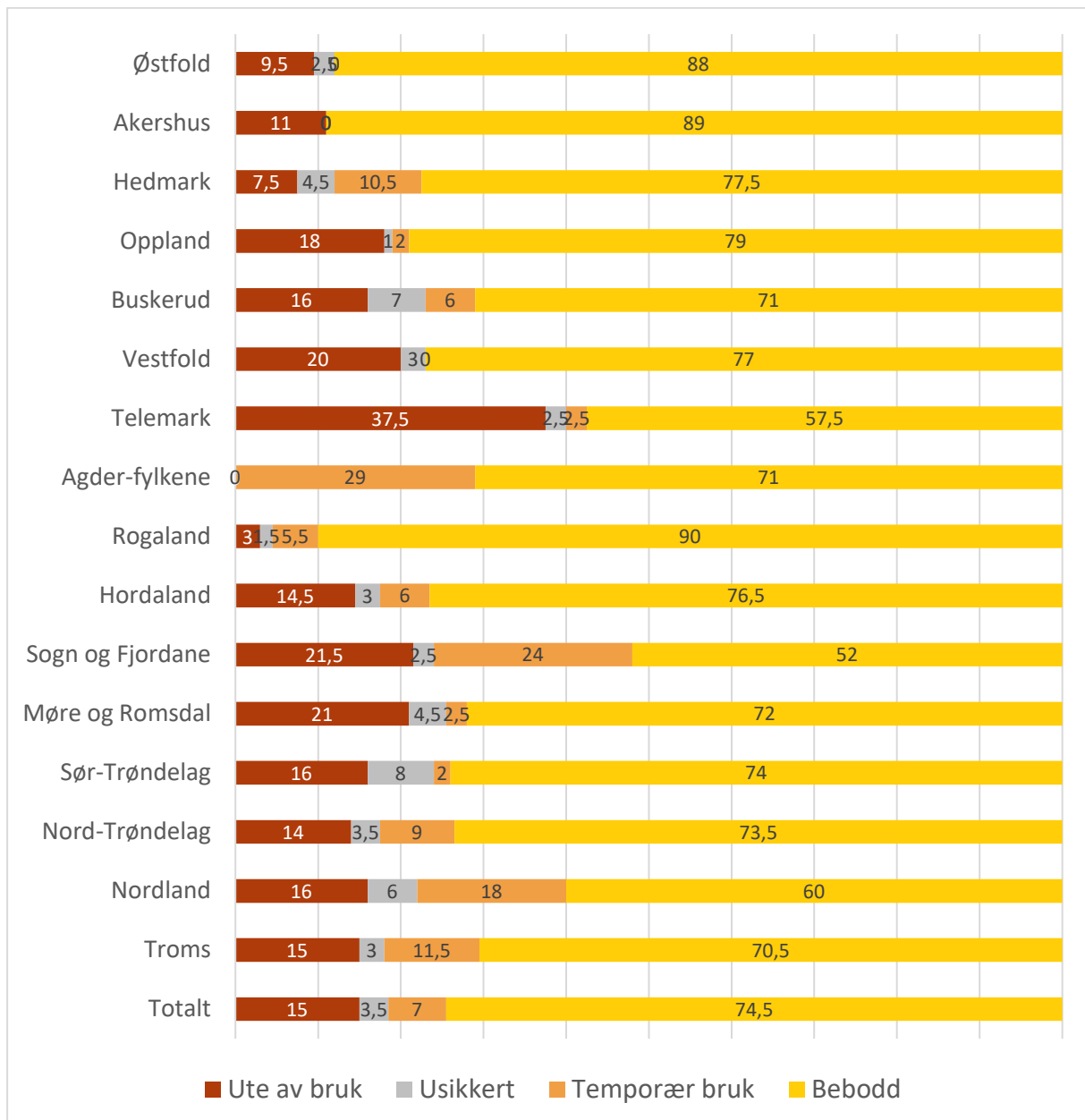
4.3.1 Bruk

Trøndelagsfylkene ligger nær gjennomsnittet for bruken av bolighus i første omdrev. I omdrev 2 har Sør-Trøndelag økt andelen bebodde bolighus.

Rogaland hadde flest bolighus som var i bruk. Hele 90 % var bebodd i omdrev 1 og 91 % i omdrev 2.

Sogn og Fjordane hadde lavest andel bebodde bolighus i omdrev 1. Omtrent halvparten av bolighusene var bebodd, en fjerdedel var i bruk på annen måte og en fjerdedel var ute av bruk eller med usikker vurdering. I omdrev 2 var bildet endret. Andel Bebodd var økt mye, fra 52 til 67 %. Andelene Usikkert og Ute av bruk var til sammen nede i 16 %, fra tidligere 24 %.

I Hedmark er situasjonen lik i begge omdrev. Buskerud har også lite endring.

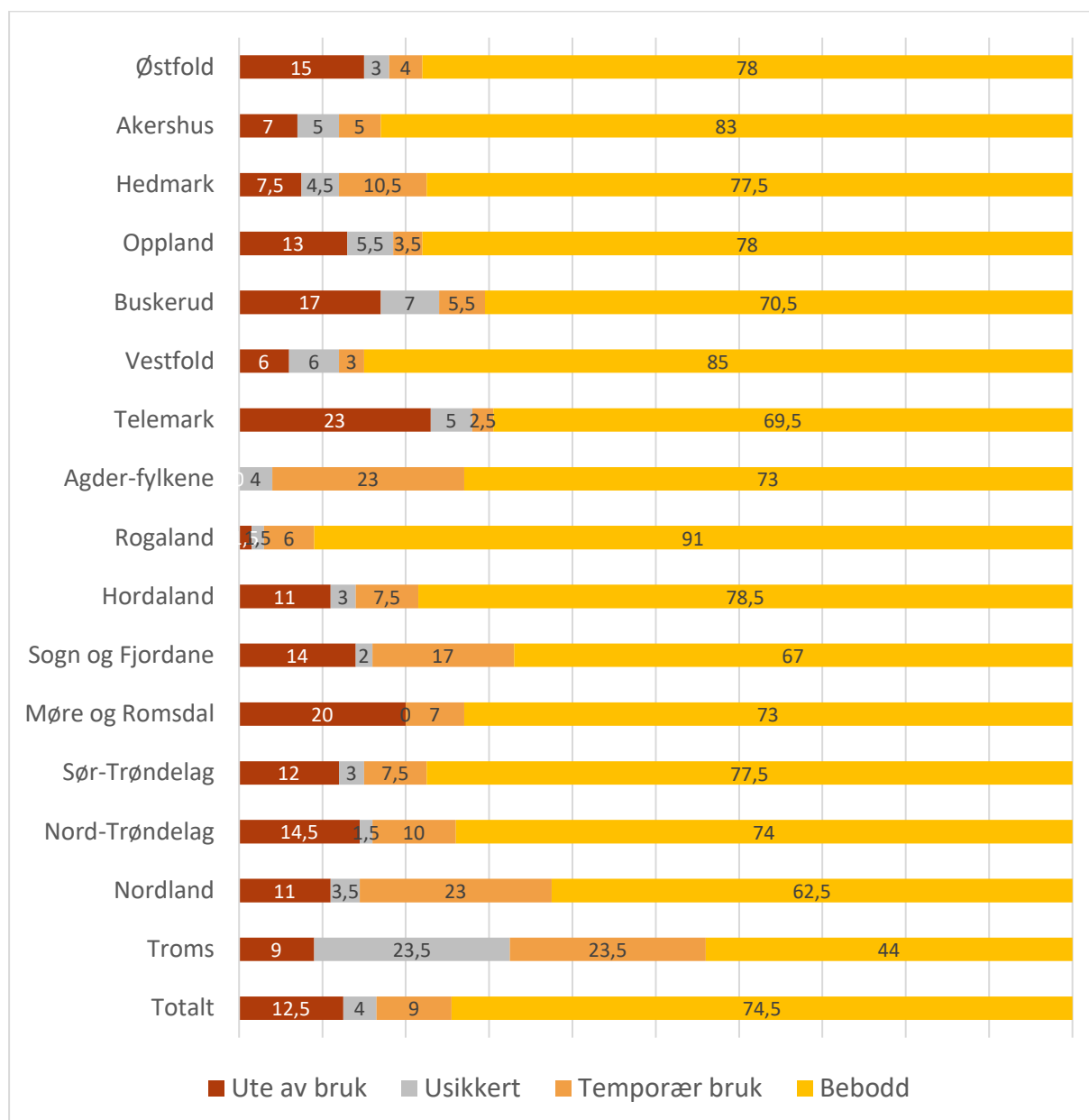
Figur 12: Bruk av bolighus. Fylker før 2020. Omdrev 1. Tall i prosent

Østfold hadde doblet andelen Ute av bruk, og andelen Bebodd var redusert fra 88 % til 78 %.

I Agderfylkene var en mindre andel fast bosatt, drøyt 70 %, men så å si alle bolighus i begge omdrev var vurdert som bosatt eller i annen bruk.

Telemark hadde størst andel bolighus Ute av bruk i omdrev 1; 37,5 %. I andre omdrev hadde fylket fortsatt høyest andel men den var sterkt redusert, til 23 %.

Også i Troms var situasjonen sterkt endret fra første til andre omdrev. Andelen Bebodd var redusert fra 70,5 % til 44 %. Samtidig var andelen Annen bruk doblet fra 11,5 % til 23,5 %. Andelen Usikkert var økt til hele 23,5 % i omdrev 2. Tallene kan likevel tolkes til at fraflyttinga har vært stor.

Figur 13: Bruk av bolighus. Fylker før 2020. Omdrev 2. Tall i prosent.

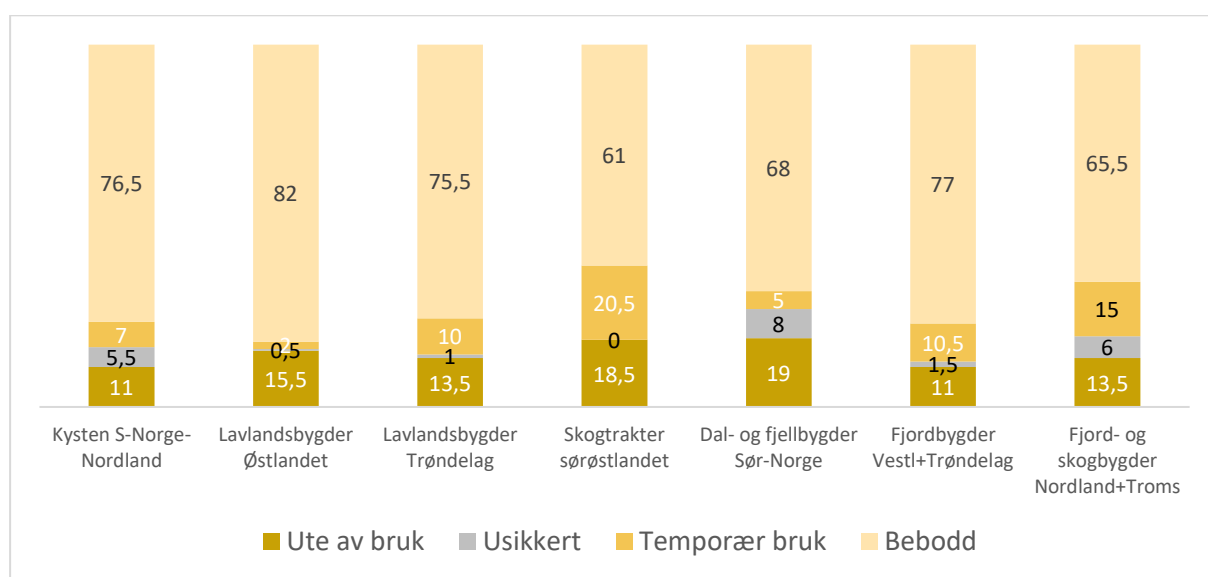
Bruk av bolighus i jordbruksregioner

Størst endringer hadde skjedd i region Fjordbygder og skogbygder i Nordland og Troms. Disse hadde lavest andel fast bosetting, og denne var blitt lavere i tiårs-perioden. Det var også noe økning i andel bolighus ute av bruk. Til gjengjeld hadde regionen mye og økende temporær bruk av bolighus.

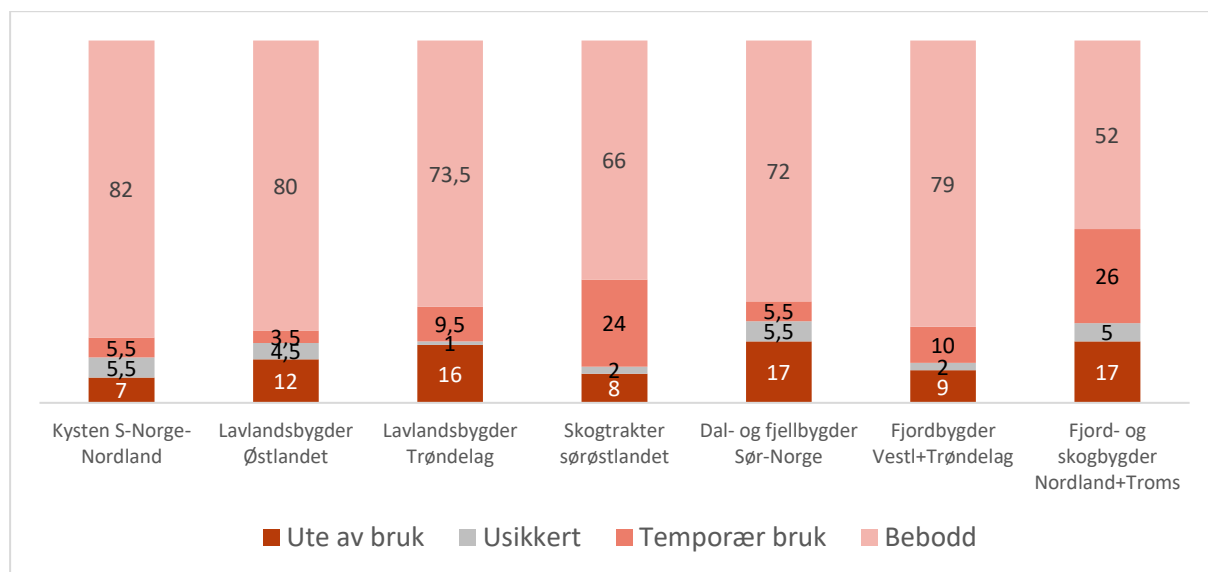
Skogtrakter på Sør-Østlandet hadde gått motsatt vei og økt andelen Bebodd fra 61 % til 66 %, og redusert andelen Ute av bruk betydelig, fra 18,8 % til 8 %.

Lavlandsbygder på Østlandet hadde høyest andel Bebodd i omdrev 1 med 82 %. Andelen bebodd var høy også i omdrev 2, men var nå blitt forbigått av Kysten Sør-Norge-Nordland, som hadde 82 % Bebodd i omdrev 2.

Dal- og fjellbygder i Sør-Norge hadde med 68 % relativt lav andel Bebodd i omdrev 1, men andelen økte til 72 % i omdrev 2.

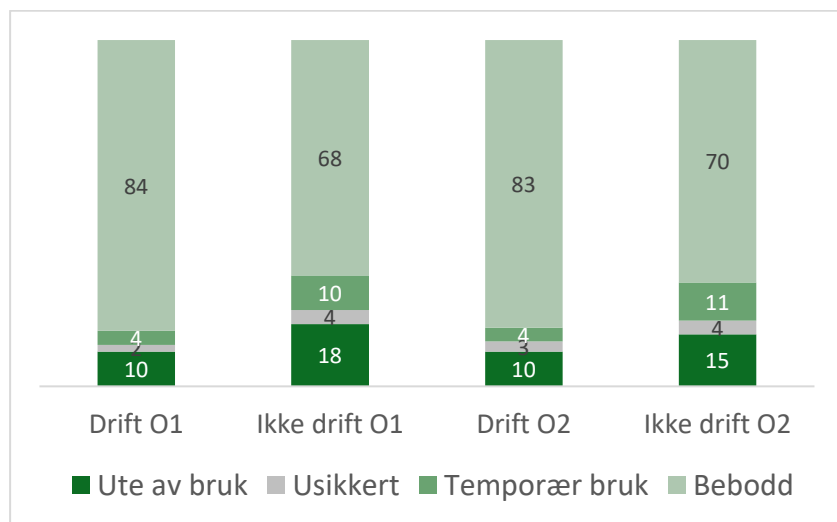
Figur 14: Bruk av bolighus i jordbruksregioner. Omdrev 1. Tall i prosent.

Figur 15: Bruk av bolighus i jordbruksregioner. Omdrev 2. Tall i prosent.

Bruk av bolighus på landbrukseiendommer med og uten aktiv drift

Det var klart større andel bebodde bolighus på gårdene med aktiv drift. Gårdene som var ute av drift hadde større innslag av midlertidig bruk, men også av bolighus uten noen form for bruk. Vi kan altså tolke både fraflytting og feriebruk i disse tallene.

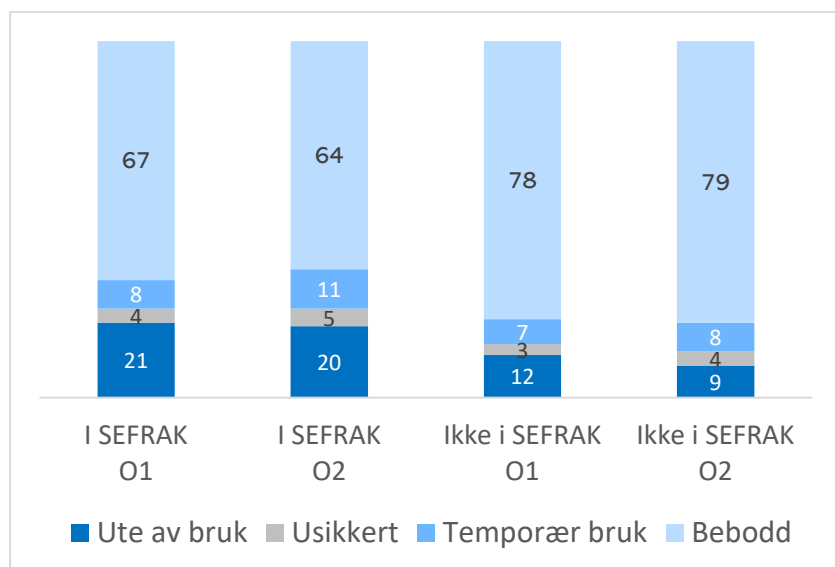

Figur 16: Bruk av bolighus på gårdsbruk i drift og ute av drift. Omdrev 1 (O1) og 2 (O2). Tall i prosent.

Bruk av bolighus med og uten SEFRAK-registrering

Bolighus registrert i SEFRAK var i klart mindre grad i bruk enn de som ikke var registrert i SEFRAK. Andelen Ute av bruk var dobbelt så stor for de eldre SEFRAK-husene enn for bolighus utenom SEFRAK.

I omdrev 1 var 67 % av SEFRAK-boligene bebodd mot 78 % av ikke-SEFRAK-boligene. I omdrev 2 var avstanden økt ytterligere, fra 64 % til 79 %. I perioden ble andelen bebodde SEFRAK-hus redusert med 3 %, mens temporær bruk økte tilsvarende.

Figur 17: Bruk av boliger med og uten SEFRAK-registrering. Omdrev 1 (O1) og omdrev 2 (O2).

4.4 Driftsbygninger

Oppdal i Sør-Trøndelag. Foto: Kari Stensgaard.

De store driftsbygningene er, ikke minst på grunn av størrelsen, et markant og identitetsskapende innslag i jordbrukslandskapet.

Nedleggingen av gårdsbruk har vært formidabel det siste hundreåret. I 2020 var det fortsatt 180 933 landbrukseiendommer i landet, men bare 38 600 med egen aktiv drift. Opphør av drift innebærer at driftsbygninger går ut av bruk, selv om ren del av byggene tjener nye funksjoner. Å holde de store bygningene i god og sikker stand er kostbart. Sanering av store hus er også en kostbar og omfattende prosess. Dette er antagelig hovedgrunnen til at mange driftsbygninger blir stående lenge selv når de forfaller. En annen grunn er at folk kan ønske å beholde et viktig element i tunmiljøet.

Slitasje, modernisering av driftsmetoder og økt driftsomfang har jevnlig skapt behov for fornyelse, og mange driftsbygninger er endret gjennom tiden. Den påkrevde overgangen fra båsfjøs til løsdrift i storfeholdet, som skal skje innen år 2034, innebærer for de fleste noe mer enn bare en justering av driftsbygningen. Det trengs nye bygg og mange eldre bygg vil bli overflødige. Dette vil ikke nødvendigvis gi utslag i landskapsendringer med en gang. Gamle bygg kan ominnredes og beholde en del av oppgavene, for eksempel som hus for ungdyr, når kyrne flytter inn i nytt løsdriftsfjøs.

3Q-registreringen har delt driftsbygningene grovt sett i tre typer, som har opphav i ulike tidsperioder og driftsmåter.

Med **låve** mener vi den gamle driftsbygningen for allsidig drift. Den har plass til alt; dyr, gjødsel, fôr og redskaper. Høyloft og kjørebri er karakteristiske trekk ved bygningstypen. Låven kom som en stor nyvinning midt på 1800-tallet og er hovedsakelig bygd i hundreåret fram til 1960. Tidligere opererte man med egne hus for hver funksjon.

Maskinhall eller redskapshus betegner en nyere type driftsbygning uten husdyrrom. Bygningen har plass for kjøretøy og redskap, og eventuelt lagerplass for produkter (f.eks. grønnsaker, poteter, korn)

og innretninger som korntørke. Maskinhaller er bygd vesentlig etter 1960. I tidligere tider hadde større gårder gjerne disse funksjonene fordelt på blant annet vognskjul, stall og verksted.

Fjøs brukes her om store driftsbygninger spesialisert for husdyr. Det store høyloftet som er typisk for låvene, er ikke med på disse bygningene. Storfjøsene av nyere dato hører også hjemme i kategorien fjøs.

Låve eller enhetslåve med teglverksfjøs, kjørebru og stort høyloft. Fredrikstad i Østfold 2015. Foto: Frode Bentzen.

Maskinhall/redskapshus med plass for kjøretøy og redskap. Levanger i Nord-Trøndelag 2018. Foto: Jan Reyer Elders.

Fjøs. Til de nyere kufjøsene er høyloft og ofte også gjødselkjeller erstattet av gjødselkum og grasballer som er plassert utenfor selve fjøsbygget. Oppdal i Sør-Trøndelag 2023. Foto: Kari Stensgaard.

Fjøs. Lavfjøs med gjødselkjeller og fôrsentral med surfôrsiloer. Finnøy i Rogaland 2007. Foto: Olav Balle.

4.4.1 Omfang og utbredelse

Det er registrert 682 driftsbygninger i stående tilstand i omdrev 1 og 713 i omdrev 2. Halvparten av de registrerte bygningene er av typen låve i omdrev 1 (343), og litt færre enn halvparten i omdrev 2 (340). I Trøndelags lavlandsbygder dominerte maskinhallene blant de store driftsbygningene. I alle andre regioner var innslaget av låver betydelig større enn maskinhaller. I fjordbygdene på Vestlandet og i Trøndelag var andelen fjøsbygg størst. Kystområdene fra Sør-Norge til Nordland hadde også stort innslag av fjøs, men noe større av låver.

Det er ikke store endringer å se i tiårsperioden mellom omdrevene, men totalt sett er det en tendens til at låvene og fjøsene blir færre mens maskinhallene blir flere.

Størst endring er det langs kysten der innslaget av maskinhaller er doblet, og i Sør-Østlandets skogtrakter der innslaget av fjøs er halvert.

Tabell 4: Store driftsbygninger vist som prosent av bygningsmassen i hver jordbruksregion.

Bygningstyper/ Jordbruksregioner	Låve	Låve	Fjøs	Fjøs	Maskin- hall	Maskin- hall
	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Kysten fra Sør-Norge til Nordland	11,9	12	10,6	10,5	2,6	5
Lavlandsbygder på Østlandet	12,2	11	4,5	4,5	8,3	8
Lavlandsbygder i Trøndelag	10,6	9,5	7,2	6,5	11,4	13,5
Sør-Østlandets skogtrakter	15,3	12	3,1	1,5	3,7	3
Sør-Norges dal- og fjellbygder	12,2	11	3,3	3	3,3	4,5
Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag	9,2	8	10,5	10	3,9	4,5
Fjord- og skogsbygder i Nordland og Troms	13,8	11,5	3,5	3,5	3,5	3
Totalt	11,9	10,5	6,1	5,5	5,5	6

4.4.2 Tilstand

Samlet sett var maskinhaller og fjøs på samme tilstandsnivå i begge omdrev. Maskinhallene, som var relativt nye, var så å si alle i god stand. Mellom omdrevene registrerte vi en reduksjon fra 98 % til 97 % i god tilstand.

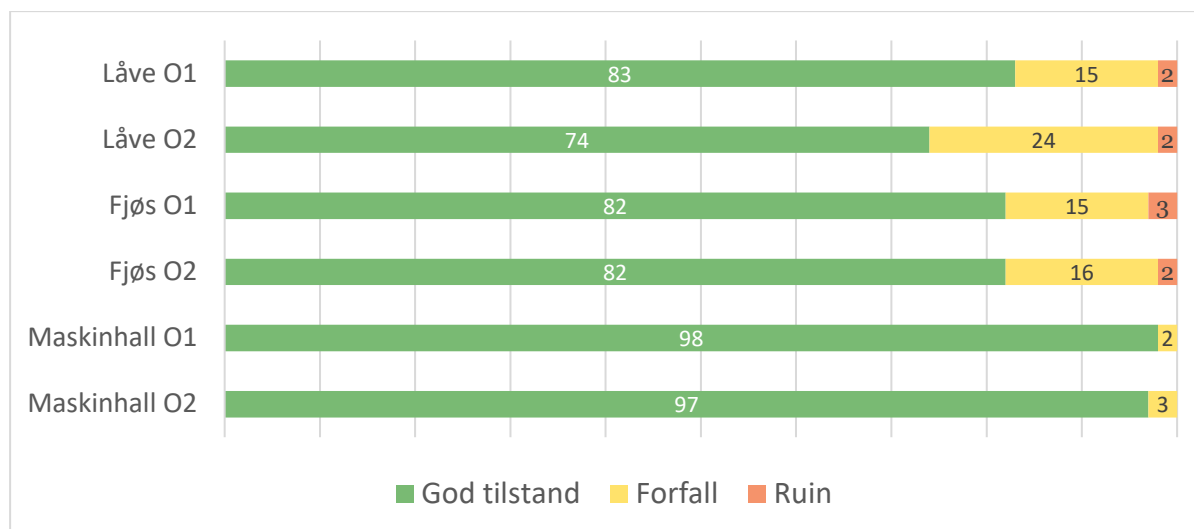
Fjøs finnes i både eldre og nyere utgaver og har naturlig nok endel slitasje. 82 % av dem var vurdert til å være i god stand i begge omdrev. Andelen i forfall hadde økt fra 15 % til 16 %.

Låvene var blitt i klart dårligere forfatning i løpet av ti år. 83 % var i god tilstand i omdrev 1. I omdrev 2 var andelen redusert til 74 %, og andelen i forfall var tilsvarende økt.

Vi har få registrerte ruiner i materialet. Ingen maskinhaller, og bare 2-3 % låver og fjøsbygg var kodet som ruin. Dette kan delvis skyldes kodingen som er valgt: når hoveddelen av bygningen fortsatt står, mens en mindre del er sammenrast, har bygningen fått karakteren sterkt forfall heller enn ruin.

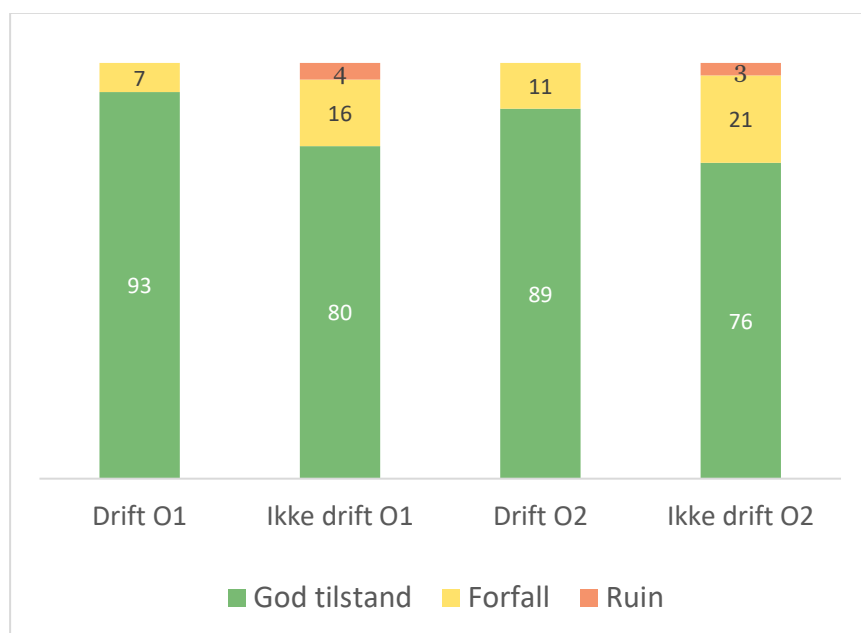

I 3Q-registreringen får denne bygningen tilstandskode «sterkt forfall» og ikke «ruin» fordi bare en mindre del av bygget er sammenrast. Telemark 2017. Foto: Frode Bentzen.

Figur 18: tilstand på store driftsbygninger i omdrev 1 (O1) og omdrev 2 (O2). Tall i prosent

Driftsbygninger var i best forfatning på gårdsbruk som fortsatt var i drift. Tilstanden ble noe redusert i andre omdrev, både på gårdsbruk i drift og gårdsbruk ute av drift.

Figur 19: Driftsbygningers tilstand på gårdsbruk i aktiv drift og ute av drift. Tall i prosent.

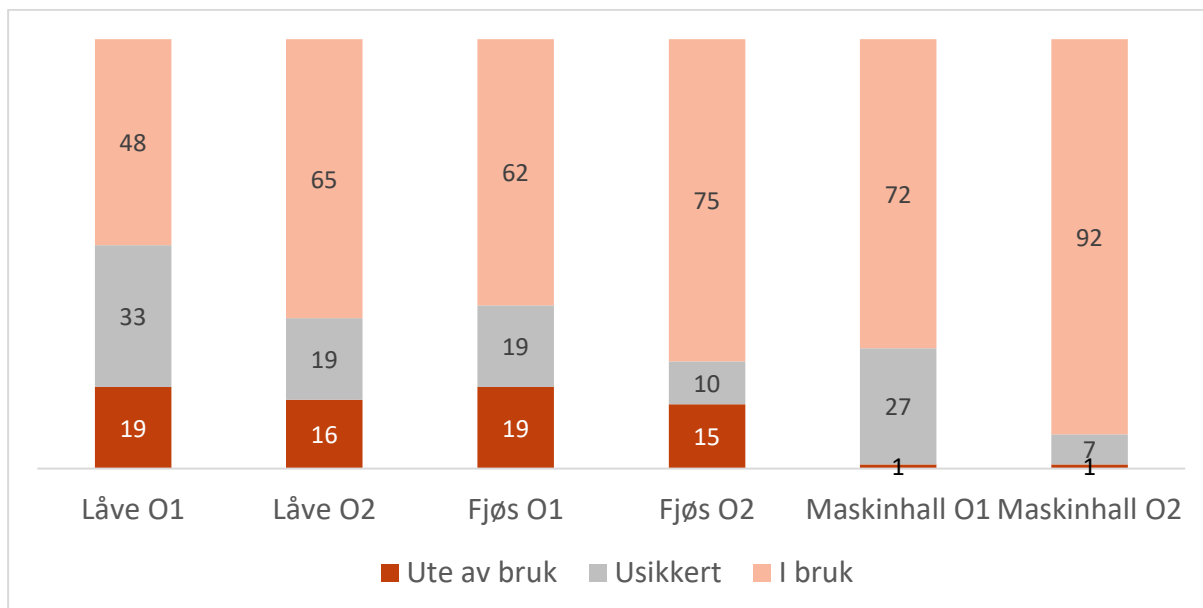
4.4.3 Bruk

I tillegg til tilstanden på bygningene gir slitasjen på områdene rundt oss en pekepinn om de er i bruk eller ikke. Likevel er det et åpent spørsmål hvor godt registrator klarer å anslå bruk. Resultatet vi har fått fram inneholder derfor en god del usikkerhet.

Som bruk av driftsbygning regner vi ikke bare opprinnelig bruk, men all form for aktiv bruk. Dette er med utgangspunkt i at all bruk som innebærer at bygningen jevnlig oppsøkes, gjerne følges av noe vedlikehold. Ofte dreier ny bruk seg om lagring og/eller funksjon som bilgarasje. Men vi har også sett driftsbygninger som er bygd om til selskapslokale og lager for bildekk, båter, bobiler og annet.

I figur 20 vises resultater for registrering av bruk på driftsbygninger. Antallet låver var 340 i begge omdrev. Det kan se ut som om andelen ute av bruk var blitt mindre og andelen i bruk hadde økt til omdrev 2.

157 maskinhaller hadde informasjon om bruk i omdrev 1. I omdrev 2 var antallet 191. Antall fjøs med informasjon om bruk var 175 i omdrev 1 og 181 i omdrev 2. For alle tre typer har vi en stor andel usikkerhet, spesielt i første omdrev. Dette gjør tolkningen noe vanskelig. Kan det skyldes at registratorene var mindre sikre eller at instruksene var mindre klare i omdrev 1? Det vi *kan* si sikkert, er at maskinhaller var i bruk i mye større grad enn fjøs og låver.

Figur 20: Bruk av låver, fjøs og maskinhaller i omdrev 1 (O1) og omdrev 2 (O2).

De store rommene i låvene kan brukes til mer enn lagring når drifta opphører. Et røft interiør kan egne seg godt til konserter og fest. Foto 2016: Kari Stensgaard.

Åtti prosent av driftsbygningene vi har registrert er røde. Ut over fargen viser bygningene stor variasjon i utforming utfra alder, funksjon og geografi.

Et stort uthus med plass til alt utenom husdyr, i 3Q plassert i kategorien maskinhall/redskapshus. Øvre Eiker i Buskerud 2017. Foto: Frode Bentzen.

Sammenbygde uthus fra 1800-tallet. Låve med fjøs, løe og stall med høytrev. Ål i Buskerud 2007. Foto: Wendy Fjellstad.

Grisefjøs. Buskerud 2017. Foto: Frode Bentzen.

Kufjøs. Rogaland 2017. Foto: Kari Stensgaard.

Maskinhall/redskaphus med korn tørke. Akershus 2023. Foto: Kari Stensgaard.

Forfall. Enhetslåven med stort tungt tak av rasteheller så brukbar og nokså imponerende ut i 2006. Hordaland. Foto: Frode Bentzen.

Ti år etter var slitasjen påtagelig på alle deler av huset. 2016. Foto: Jan Reyer Elders.

Lokal tradisjon. Fasgard betegner et flettverk av bjørkeris lagt mellom to stokker festet til stavleggjene i bygget. Dette gir en luftig vegg, på samme måte som i den mer kjente brakekledningen i Hordaland. Fasgardsteknikken var en gang vanlig og unik for Dalane. I dag skal det kun stå to slike bygninger igjen, begge vedtaksfredet. Foto: Kari Stensgaard. Barstad i Soknedal i Agder.

4.5 Førindustrielle bygningstyper

Stall med høytrev fra tida før traktorens inntog. Ål i Buskerud 2017. Foto: Jan Reyer Elders.

Her har vi sett på bygninger som var vanlige i det gamle jordbruket, før moderniseringen skjøt fart rundt 1850. Det dreier seg om bygninger som i liten grad har noen funksjon i gårdsdrifta i dag.

Gamle hus er ofte spennende innslag i gårdsmiljøene og kan berike landskapsopplevelsen. Eldre hus har, med sin slitasje og sine justeringer og endringer, stor verdi som kilder til bl.a. materialbruk og håndverksteknikker i eldre tider. Som sådanne er de ikke-fornybare kulturminner. Noen utgaver er verdifulle fordi de er spesielt fint laget, men alle er kilder til tidligere tiders driftsformer og levesett og regional mote og skikk.

Noen gamle funksjonstømte hus kan egne seg til ny bruk, for eksempel i sammenheng med grønn omsorg, kultur eller handel, og kan med det utgjøre en økonomisk ressurs. Ved vedlikehold og tilpasning til ny bruk ligger det imidlertid utfordringer i å bevare bygningenes egenart og historie. Store ytre endringer kan forringe dette.

4.5.1 Fem utvalgte: stabbur, eldhus, jordkjeller, smie og sommerfjøs

313 stående bygninger ble registrert i omdrev 1 og 304 i omdrev 2. Ni supplerende registreringer er inkludert i omdrev 2: 4 stabbur, 3 sommerfjøs, 1 jordkjeller og 1 smie. Disse gamle hustypene utgjør til sammen rundt 10 % av bygningsregistreringene på feltflatene. Stabburet er fortsatt et vanlig element i gårdsmiljøene i deler av landet, mens de andre typene er blitt sjeldne. Tilstanden er blitt dårligere på alle fem hustyper mellom omdrev 1 og 2.

Stabbur

Betegnelsen stabbur brukes om forrådshus for mat, klær, skinnfeller og annet husgeråd. Bu, bur, loft, buloft og stolpehus er andre navn på hustypen. Loftet er en yngre hustype enn bua og buret, og var det første huset på gården som ble bygd i flere høyder. Mens bu og bur var rene lagerhus, kunne loftet også ha soveplasser. Det er ulike regionale utforminger av stabbur og loft, og bygningene har varierende

status. Mens slike hus gjerne var gårdens skattkammer og stolthet i innlandet, var de oftere enkle brukshus i kystområdene. Til tross for funksjonstømming blir stabburene fortsatt tatt godt vare på. De har som regel en sentral plassering i tunet. Flere er rustet opp til ny bruk for overnatting, galleri, selskapslokale og annet. De fleste står nok likevel tomme eller benyttes som lager.

Eldhus/bryggerhus

Eldhuset har hatt en sentral funksjon på gården som grovkjøkken for baking, ølbrygging, stell av slakt med mer. Klesvask og kroppsvask ble også foretatt i dette huset mange steder, likedan tilberedning av fôr til dyra. Om huset var romslig kunne det også benyttes til måltider og overnatting spesielt om sommeren.

Eldhuset var ofte et ettroms hus der grue og eventuelt bakerovn var viktigste innredning. Men huset kunne også være et rom i en større bygning, og dele tak med drengestue, vedskjul, vognskjul eller verksted. At eldhuset var sentralt kan de mange navnene som er brukt om huset, bekrefte, blant annet bryggerhus, masstu, bakarstue, steikarhus, størhus, pannehus, bårstue og sørpehus.

Jordkjeller

Jordkjellere og gammer har lange tradisjoner her i landet. I tidlige tider var kjellerne mest brukt til lagring av øl og rotvekster. Da potetdyrkinga økte sterkt på begynnelsen av 1800-tallet fikk kjellerne ny aktualitet. Da det ble vanlig å bygge kjeller under bolighuset overtok hus-kjellerne funksjonen og de gamle jordkjellerne gikk etter hvert ut av bruk.

Jordkjellerne er delvis gravd inn i bakken, med vegger dels bygd av stein, jord og torv, ofte med noe innslag av treverk. Konstruksjonen gir gunstige lagringsforhold; frostfritt om vinteren, svalt om sommeren og med naturlig høy luftfuktighet. Jordkjellerne ligger vanligvis litt utenfor tunet. I dette materialet er det bare regnet med kjellere som ikke har overbygg av buer eller andre hus. På overbygde jordkjellere er det bygningen over, og ikke kjelleren, som får registreringen.

Smie

Smiene er blitt en sjeldenhet i jordbrukslandskapet. Smie fantes tidligere på de fleste gårder av litt størrelse. Hester trengte skoning, og kjøretøy og redskap trengte jevnlig reparasjoner og nye deler. Folk måtte i stor grad sørge for tilvirking og vedlikehold av utstyr selv.

Smia var plassert litt unna andre hus pga. brannfaren. Smeden kunne vurdere temperaturen ut fra fargen på jernet, og det var viktig at dagslyset ikke forstyrret dette. Derfor hadde huset få eller ingen vinduer. Andre kjennetegn på smia er et stort ildsted og en solid skorstein.

Sommerfjøs

Sommerfjøs var i bruk særlig i områder der setring var mindre utbredt, men var også brukt før og etter sesongen på gårder som drev setring. I prosjektets terminologi skiller vi sommerfjøs fra seter, selv om funksjonen dels har vært nokså lik. På setra er det hus for folk og ofte også hus for dyr (pluss andre hus), mens sommerfjøset består bare av et fjøs og har ikke hus for folk.

Sommerfjøset hørte til tida med håndmelking. Røkteren bar melka tilbake til gården etter hvert stell. Fjøset var gjerne plassert i grensen til utmarka eller beitemarka, i kort avstand fra gårdstunet. Spesielt på Vestlandet finnes steinfjøs bygd inn i selve utmarksgjerdet, noe betegnelsene gardfjøs og gardflor beskriver godt. Sommerfjøs bygd av treverk kunne være enkle, av og til nærmest provisoriske bygg.

Etter hvert som melkemaskiner ble innført på gårdene fra 1950-åra og utover, gikk fjøsene ut av bruk. Bygningene hadde lite potensiale for annen og ny bruk. Mange ble forlatt til forfallet i ettertid.

4.5.2 Omfang og utbredelse

Sør-Trøndelag var fylket med størst innslag av disse gamle hustypene. De utgjorde 21 % av bygningsmassen i omdrev 1 og 18 % i omdrev 2. Telemark hadde også et stort innslag; 17 % i omdrev 1 og nær 15 % i omdrev 2. Lavest andel av disse hustypene ble registrert i Rogaland og Sogn og Fjordane; Rogaland med 3,8 % i omdrev 2, Sogn og Fjordane med 3,5 %.

Den laveste andelen av gamle hustyper fant vi i bygningsmiljøene langs Kysten fra Sør-Norge til Nordland, i Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag og i Fjord- og skogsbygder i Nordland og Troms med hhv. 7,5 %, 5,6 % og 4,9 % i omdrev 2. I Lavlandbygder i Trøndelag og i Sør-Østlandets skogtrakter var andelen grovt sett det dobbelte, hhv. 12,4 % og 12,1 % i omdrev 2.

Andelen gamle hustyper i bygningsmiljøene var redusert i samtlige fylker og jordbruksregioner fra omdrev 1 til omdrev 2.

Tall for fordeling av gamle hustyper i fylker og i jordbruksregioner vises som vedlegg i kapittel 5.

4.5.3 SEFRAK-status

Hele 60 % av stabburene, 45 % av eldhusene, 42 % av smiene og 33 % av jordkjellerne fantes i SEFRAK-registeret i omdrev 2. Sommerfjøsene var registrert i mindre grad, bare 17 %. Dette skyldes til dels at flere sommerfjøs var bygd på 1900-tallet, og dermed var yngre enn aldersgrensa SEFRAK har satt for registrering.

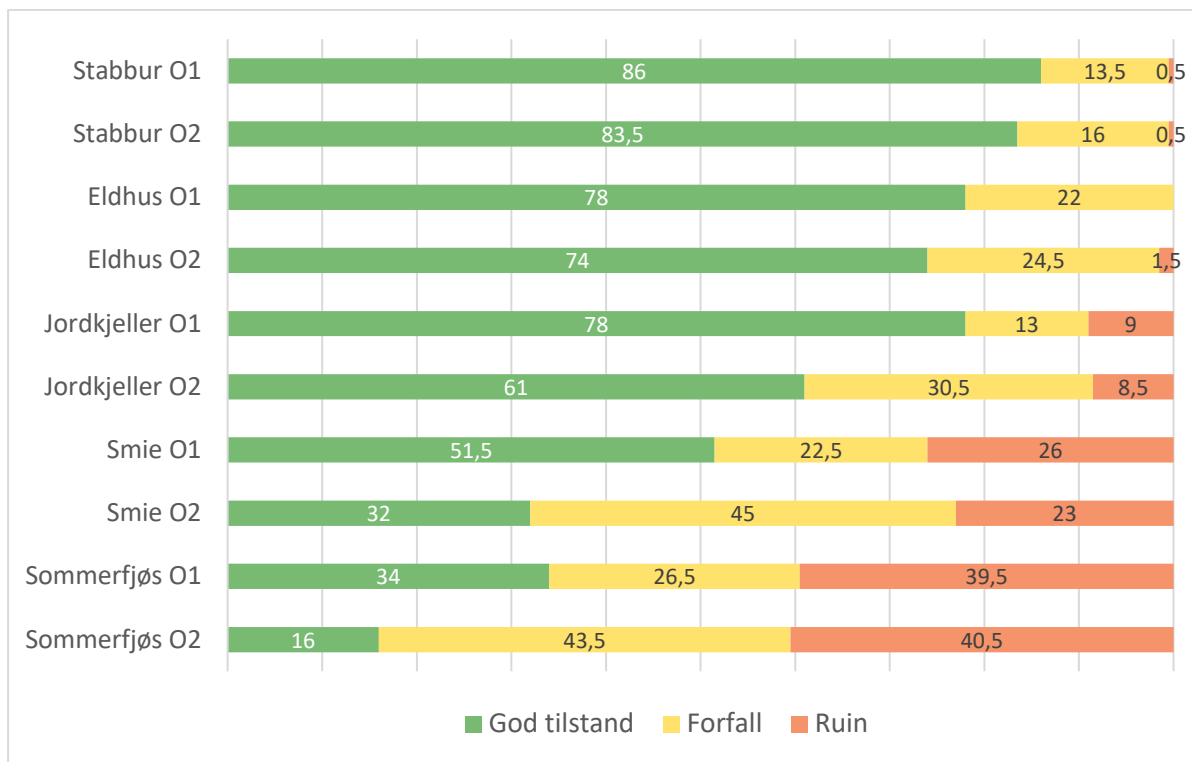
Tabell 5: Antall førindustrielle hustyper registrert, og andel registrert i SEFRAK. Begge omdrev.

Bygningstype	Stående bygning	Andel i SEFRAK	Stående bygning	Andel i SEFRAK
	Omdrev 1	Omdrev 1	Omdrev 2	Omdrev 2
Stabbur	179	59,2	177	59,9
Eldhus/bryggerhus	68	42,6	60	45,0
Jordkjeller	20	35,0	21	33,3
Smie	23	43,5	24	41,7
Sommerfjøs	23	17,4	22	13,6
Totalt	313	49,5 %	304	50,3 %

4.5.4 Tilstand

Alle de fem hustypene var i dårligere tilstand i andre omdrev enn i første.

Stabbur og eldhus, som begge står sentralt i tunet, var overveiende i god tilstand i omdrev 1. Begge typer hadde en svakt redusert vedlikeholds-tilstand i omdrev 2. Hustypene i utkanten av eller utenfor tunet, jordkjellere, smier og sommerfjøs, var i dårligere forfatning enn stabbur og eldhus i omdrev 1. De hadde også forfalt mer enn disse i løpet av tiåret.

Figur 21: Tilstand på førindustrielle bygningstyper i omdrev 1 (O1) og omdrev 2 (O2). Tall i prosent.

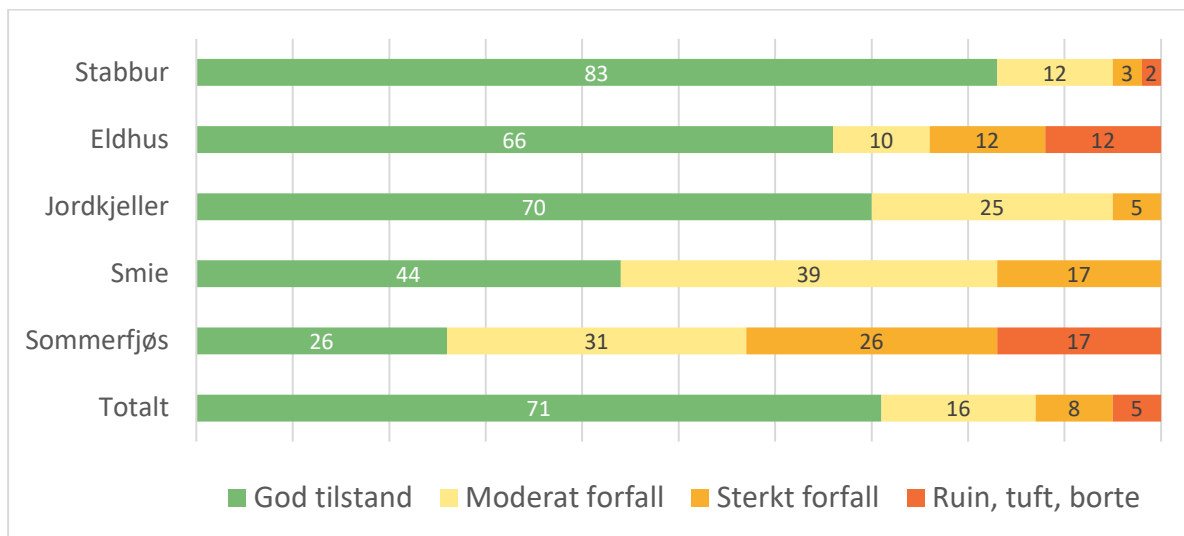
Av de førindustrielle bygningstypene har stabburene best kår. De er ofte tunets pryd. Dette har fått ny funksjon som kunstgalleri. Follidal i Hedmark. Foto 2023: Kari Stensgaard.

4.5.5 Tap ti år etter

Figur 22 viser hva som var blitt borte av bygninger som var i stående tilstand i omdrev 1. Som tapt regnes hus som har rast sammen helt eller delvis (ruin), hus som er fjernet, eller som det bare er tufter eller andre mindre rester igjen av.

Samlet sett var 95 % av de gamle hustypene fra omdrev 1 fortsatt stående i omdrev 2 mens 5 % var tapt.

Stabburene var best ivaretatt, kun 4 % var tapt på disse ti årene. Eldhus/bryggerhus og sommerfjøs har hatt dårligst utvikling; 17 % av sommerfjøsene og 12 % av eldhusene var tapt ti år etter. Smier og jordkjellere hadde holdt seg stående.

Figur 22: Tilstand i omdrev 2 på stående førindustrielle bygningstyper i omdrev 1. Tall i prosent.

Sommerfjøsene er ofte i dårlig forfatning. Tydal i Trøndelag. Foto 2018: Frode Bentzen.

Stabbur

Enkel, men samtidig effektivt dekorert stabbur i Ål i Buskerud. Foto 2007: Wendy Fjellstad.

Enkel umalt skjå i Balsfjord i Troms. Foto 2018: Frode Bentzen.

Stabbur med påbygd garasje i Sandefjord i Vestfold. Foto 2005: Gard Mjaaland.

Gaular i Sogn og Fjordane. Foto 2007: Gunnar Engan.

Steinkjer i Trøndelag. Foto 2008: Svein Johan Reid.

Bualoft i Voss i Hordaland. Foto Kari Stensgaard.

Eldhus/bryggerhus

Finnøy i Rogaland. Foto 2007: Kari Stensgaard. 3Q-registrator Olav Balle.

Gaular i Sogn og Fjordane. Foto 2006: Gunnar Engan.

Bryggerhus og uthus. Sauherad i Telemark. Foto 2017: Frode Bentzen

Marker i Østfold. Foto 2015: Frode Bentzen.

Bryggerhus og snekkerverksted. Skaun i Sør-Trøndelag. Foto 2006: Wendy Fjellstad.

Skjåk i Oppland. Foto 2017: Kari Stensgaard.

Smie

Stokke i Vestfold. Foto 2015: Kari Stensgaard.

Sigdal i Buskerud. Foto 2007: Frode Bentzen.

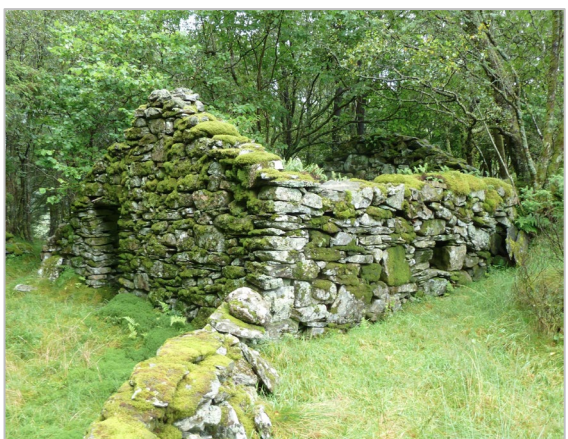

Meland i Hordaland. Tre vegger består av stein. Foto 20xx: Jan Reyer Elders.

Bø i Telemark. Foto 2017: Frode Bentzen.

Sommerfjøs

Gardflor i Meland i Hordaland. Sommerfjøset eller floren er ofte bygd inn i utgjerdet. Foto 2016: Jan Reyer Elders.

Askvoll i Sogn og Fjordane. Foto 2006: Kari Stensgaard.

Sommerfjøs i samling. Kvæfjord i Troms. Foto 2012: Kari Stensgaard.

Jordkjeller

Skånland i Troms. Foto 2008: Frode Bentzen.

Karmøy i Rogaland. Foto 2007: Svein Johan Reid.

Jordkjellere i godt naboskap. Lurøy i Nordland. Foto 2018: Kari Stensgaard.

4.6 Fargebruk

Fargesterk metallkledning i værutsatt område. Askvoll i Sogn og Fjordane. Foto 2006: Kari Stensgaard.

Farger er registrert for stående bygninger. Bygningene er inndelt i tre grupper: bolighus, driftsbygninger og samleggruppen «andre hus». Det var liten endring i løpet av tiåret mellom omdrevene, derfor vises kun situasjonen i omdrev 2.

Omtrentlig antall hus med registrert farge:

Omdrev 1: 790 bolighus – 670 driftsbygninger – 1330 andre hus

Omdrev 2: 850 bolighus – 720 driftsbygninger – 1590 andre hus

4.6.1 Fargebruk på bolighus

Hvitt, brun/sort og rødt var de vanligste fargene på bolighus.

Hvit farge dominerte i alle fylker. Totalt sett var drøyt 60 % av bolighusene hvite. Hvitt var særlig mye brukt i Agder-fylkene og Rogaland, der hhv. 85 % og 79 % av bolighusene var hvite. Nordland og Troms hadde lavest innslag av hvite bolighus, begge med ca. 43 %.

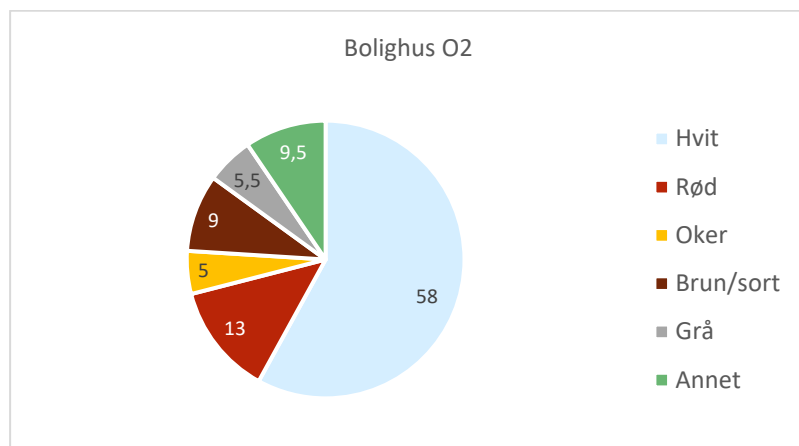
Brun/sort var særlig mye brukt i Oppland og Buskerud. Her var andelen mer enn 20 %. Deretter fulgte Hedmark og Troms med 11-12 % andel brun/sort.

Rødt var brukt på 10 % av bolighusene. Rødt var vanligst i Nordland, Sør-Trøndelag og Hedmark, med hhv. 16 %, 15 % og 14 %.

Oker fantes totalt sett på ca. 4 % av bolighusene. Fylkene Nordland, Sogn og Fjordane og Vestfold hadde alle rundt 10 % okerfargede bolighus. I flere fylker hadde vi ingen registreringer av oker på bolighus.

Av «andre» farger var grønt mest vanlig. Fargen var særlig mye brukt i Troms, der 9 % av bolighusene var grønne.

Totalt sett var det blitt noe mer hvitt og brun/sort (3 % og 2 %), og noe mindre rødt (2 %) mellom omdrevne. Okerfargen viste også en svak økning (1 %). Andelen grå hus var nær doblet.

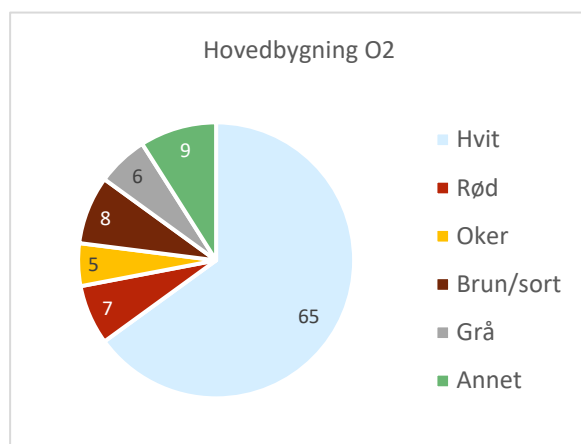

Figur 23: Fargebruk på bolighus i omdrev 2. Tall angitt i prosent.

Fargebruk på hovedbygninger og sekundære bolighus

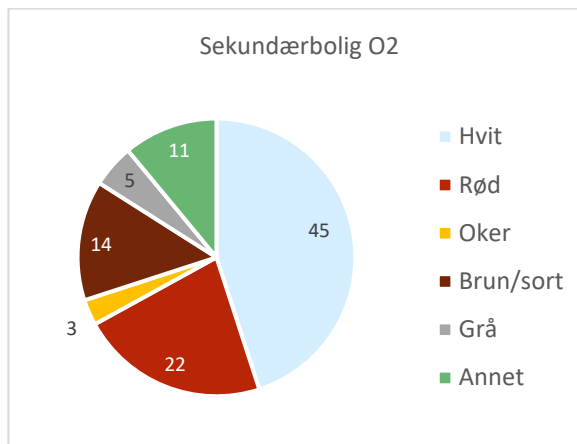
Det var noe ulik bruk av farger i hovedbygninger og sekundære bolighus.

Hvit farge dominerte i begge typene bolighus, men var mest brukt på hovedbygninger. Til gjengjeld hadde sekundærboliger tre ganger mer rødt og dobbelt så mye brun/sort enn hovedbygninger, men bare halvparten så mye av fargen oker.

Figur 24: Fargebruk på hovedbygninger i omdrev 2.

Tall angitt i prosent.

Figur 25: Fargebruk på sekundærboliger i omdrev 2.

4.6.2 Fargebruk på driftsbygninger

De store driftsbygningene omfatter låver, fjøsbygg og maskinhall/redskapshus.

Fargen var overveiende rød, rundt 80 % i begge omdrev. Rødt er vanligvis hovedfargen på huset, men det er ofte mye hvitt i tillegg, gjerne i en fjøsdel eller en hel underetasje. Hovedinntrykket må likevel sies å være rødt.

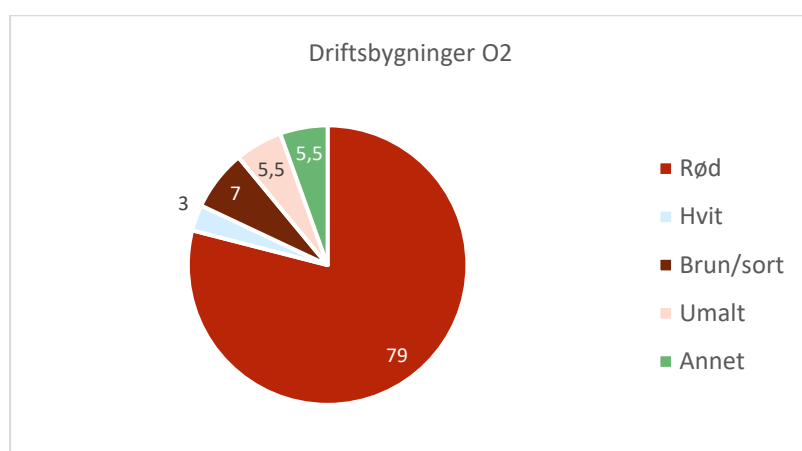
Fargene brun/sort, umalt, hvitt og oker var samlet sett brukt på 17-18 % av driftsbygningene. Utover dette var svært få andre farger å se, kun noe grønt og noe grått som gjerne var umalt betong.

Agder, Østfold og Vestfold hadde alle mer enn 90 % rødmalte driftsbygninger. I Rogaland hadde omtrent 20 % av driftsbygningene hvitt som hovedfarge. De fleste andre fylker hadde ingen innslag av hvitt og ingen hadde mer enn 4 %.

Grønt var totalt sett så lite brukt at det ble plassert under «annet». Unntaket var i Rogaland der hele 9 % av driftsbygningene var grønne.

Brun/sort var det mest av i Oppland og Buskerud, på hhv. 19 og 18 % av driftsbygningene. Hedmark og Sør-Trøndelag fulgte etter med 10 %.

Oker var brukt på bare 2 % av driftsbygningene. Oppland toppet med 7 % okerfargede driftsbygninger. I seks andre fylker registrerte vi også oker, men bare på 4 % eller færre av driftsbygningene.

Figur 26: Fargebruk på driftsbygninger i omdrev 2. Tall angitt i prosent.

4.6.3 Fargebruk på andre hus

I gruppen Andre hus (andre enn bolighus og store driftsbygninger) var fargebruken mindre enhetlig. Tall fra omdrev 2 viste mest rødt, med ca. 42 %, men også mye brun/sort og umalt, og en god andel hvitt.

Nord-Trøndelag og Østfold var fylkene med mest rødt, med hhv. 70 % og 62 %.

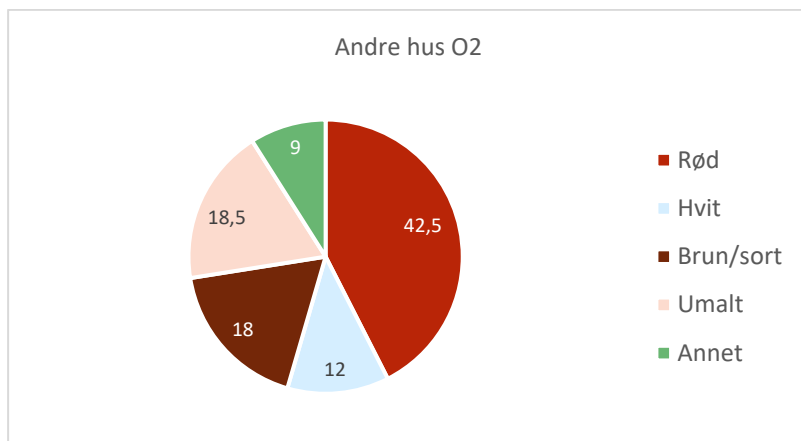
Rogaland og Hordaland utmerket seg med mye hvit farge på Andre hus, hhv. 32 og 29 %.

Brun/sort var det særlig mye av i Buskerud og Oppland, hhv. 39 % og 37 %.

Okerfargede hus utgjorde bare 2 % av Andre hus. Ingen fylker utmerket seg med mye oker. Nordland og Østfold lå på topp med 3,5 %.

Umalte hus var det lite av blant bolighus og driftsbygninger, hhv. 2 % og 5 %. Blant Andre hus derimot, utgjorde de hele 18 %. Flest ble registrert i Agderfylkene, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag, hhv. 33 %, 32 % og 27 %.

Innslaget av grått hadde økt noe mellom omdrevne. Akershus hadde størst andel grått i sine Andre hus i omdrev 2; 7 %. Sogn og Fjordane og Hordaland hadde hver 6 %.

Figur 27: Fargebruk på andre bygninger i omdrev 2. Tall angitt i prosent.

Umalte hus finnes mest i gruppa «andre hus». På denne storgården er husene på tunet, både inn- og uthus, malt røde, mens uthus utenfor tunet er umalte. Det gjelder smia fremst i bildet, men også sommerfjøs, kjølehus, basstu og bakarstugu. Lierne i Nord-Trøndelag. Foto 2018: Kari Stensgaard.

4.6.4 Fargebruk i jordbruksregionene

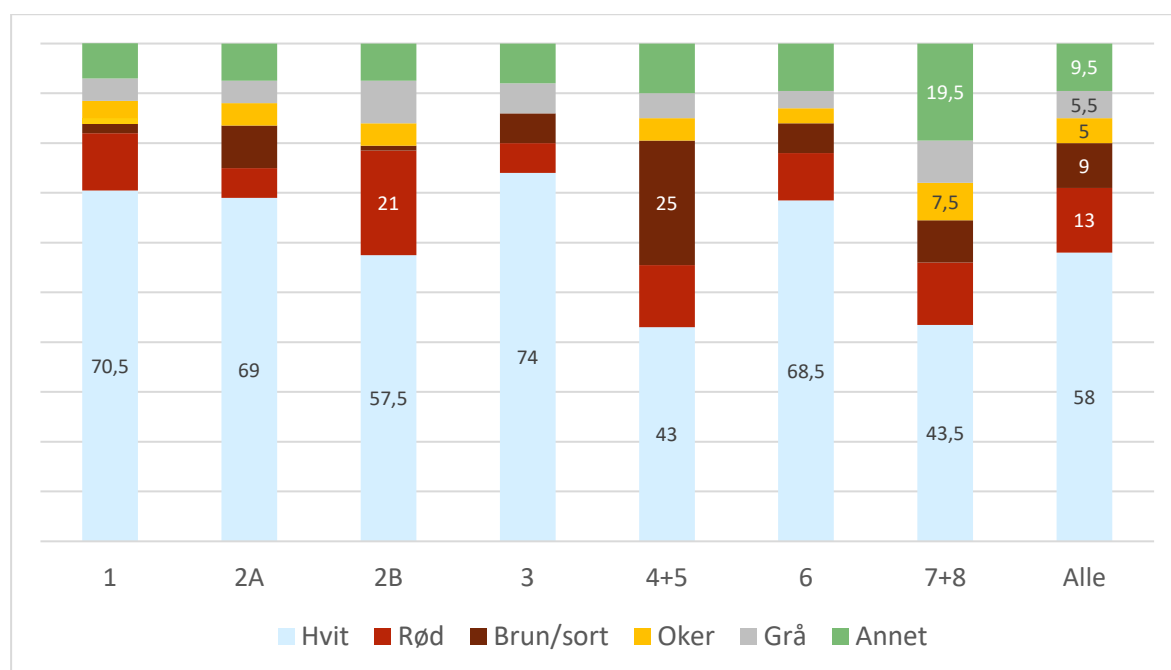
Det er naturlig å anta at bygningsmassen varierer noe utfra ulikt klima og ulike produksjonsvilkår i regionene. Fargebruken varierer også noe. Det er imidlertid liten forskjell på fargebruk i de to omdrevne. I det følgende vises tall fra omdrev 2.

Tabell 6: Koder for NIBIOs inndeling i jordbruksregioner

Kode	Jordbruksregion
1	Kysten fra Sør-Norge til Nordland
2A	Østlandets lavlandsbygder
2B	Trøndelags lavlandsbygder
3	Sør-Østlandets skogtrakter
4+5	Sør-Norges dal – og fjellbygder og Fjellområder i Sør-Norge
6	Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag
7+8	Skogsbygder i Nord-Norge og Fjordbygder i Nordland og Troms

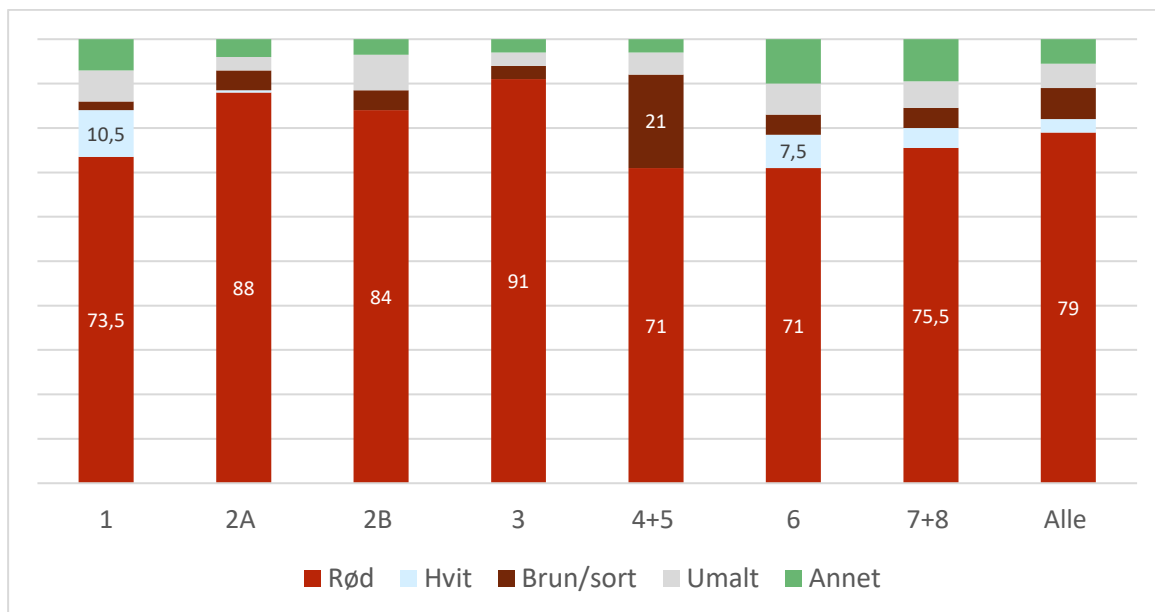
I figurene som følger er jordbruksregionene betegnet bare med koder. Derfor repeteres kodelisten her.

På bolighus var hvitt mest brukt i alle regioner. Mest uttalt var dette i Østlandets skogtrakter, Østlandets lavlandsbygder og Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag (region 3, 2A og 6). Brun/sort hadde en overvekt i Sør-Norges dal- og fjellområder (region 4 og 5), mens rødt dominerte i Trøndelags lavlandsbygder (region 2B). Skogsbygder og Fjordbygder i Nord-Norge hadde størst variasjon, blant annet med en del grønne bolighus (region 7+8). Her var også det største innslaget av oker.

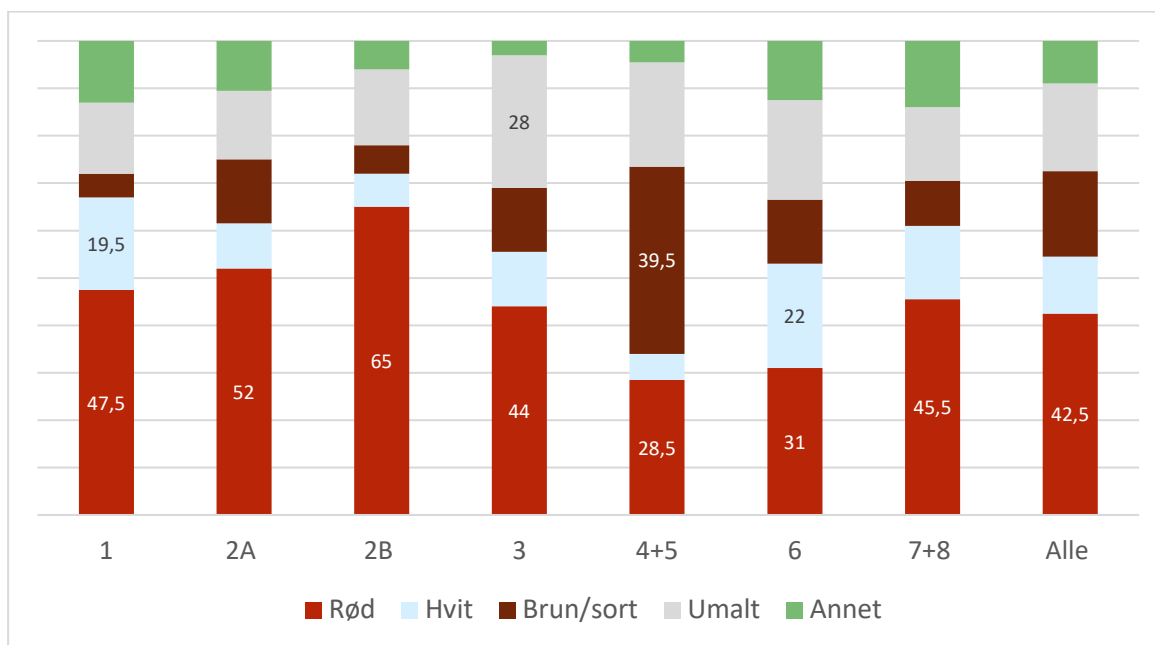
Figur 28: Fargebruk på bolighus i jordbruksregionene

De store driftsbygningene var i hovedsak røde i alle regioner. Sør-Norges dal- og fjellbygder hadde i tillegg et stort innslag av brun/sort (region 4+5), mens Kysten fra Sør-Norge til Nordland (region 1) og Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag (region 6) hadde en del hvitt.

Figur 29: Fargebruk på driftsbygninger i jordbruksregionene

Også på Andre hus hadde Sør-Norges dal- og fjellbygder spesielt mye brun/sort farge (region (4+5)). Mest rødt var det i Trøndelags lavlandsbygder (region 2B). Som for driftsbygningene var det også for Andre hus størst innslag av hvite bygg i region 1 og 6; Kysten fra Sør-Norge til Nordland og Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag. Innslaget av umalte bygg var størst i Sør-Østlandets skogtrakter (region 3). Fargen oker var kun brukt på 2 % av Andre bygninger.

Figur 30: Fargebruk på andre hus enn boliger og driftsbygninger i jordbruksregionene

Brun/sort farge er særlig utbredt i bygningsmiljøene i Sør-Norges dal- og fjellbygder. Ofte er brunmalt og brunbeiset i selskap med umalt og solsvidd. Skjåk i Oppland. Foto 2017: Kari Stensgaard.

Rogaland fylke skilte seg ut med mange hvitmalt bygg, blant annet hadde hver femte driftsbygning hvit eller nær hvit farge. Sandnes 2007. Foto: Olav Balle.

Grått var lite brukt på bolighusene, men andelen doblet seg i løpet av ti år. Her er maleren i ferd med å gi et tidligere bortimot hvitt bolighus den moderne gråfargen. Nittedal i Akershus. Foto 2017: Jan Reyer Elders.

Innslaget av «andre farger» var størst i Nord-Norge. Her ses uvanlig friske blåfarger i Tjeldsund i Troms. Foto 2018: Frode Bentzen.

Tradisjonell fargebruk. Meldal i Sør-Trøndelag. Foto: Kari Stensgaard.

Referanser

Damman, Åse 2020: NIKU rapport 101. *Status for verneverdige kulturminner i utvalgte kommuner. Sammendragsrapport 2000-2019.*

Halland, Anders, Walland, Finn, Rustad, Lars Johan, Haukås, Torbjørn og Hegrenes, Agnar 2021: *Investeringsbehov innen melkeproduksjon.* NIBIO rapport 7 (46), 2021.

Haukås, Torbjørn, Halland, Anders og Olsen, Anastasia 2022: *Framtidig mjølkeproduksjon i Vestland fylke. Konsekvensar av nye krav om dyrevelferd i 2024 og 2034.* NIBIO rapport 8 (6), 2022.

Knutsen, Heidi (red). 2021: NIBIO bok 7, 2021: *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk.*

NOU 2020, 15: *Det handler om Norge. Bærekraft i hele landet. Utredning om konsekvenser av demografiutfordringer i distriktene.*

Puschmann, Oskar, Hofsten, Johnny og Elgersma, Anne 1999: *Norske jordbrukslandskap – en inndeling i 10 jordbruksregioner.* NIJOS rapport 13, 1999.

SINTEF Fag 68, 2020: *Grønt er ikke bare en farge; Bærekraftige bygninger eksisterer allerede.*

Stensgaard, Kari 2017: *Hvordan står det til på setra? Registrering av setermiljøer i perioden 2009-2015.* NIBIO-rapport 88, 2017.

Stensgaard, Kari 2011: *Kulturminner og kulturmiljøer i jordbrukets kulturlandskap. Rapport for prosjektårene 2004-2008. Rapport fra Skog og landskap 24, 2011.*

Wallin, Hanne Gro, Stensgaard, Kari og Stokstad, Grete 2022: *Kulturminner i jordbrukslandskapet. Askeladden-objekter og SEFRAK-bygninger vurdert på flyfoto.* NIBIO-rapport 8, 2022.

5 Vedlegg

Vedlegg 1: Tabell: Tilstandsutvikling fra omdrev 1 til omdrev 2 på alle hustyper

Tabell: Hustyper. Tilstandsutvikling fra omdrev 1 (O1) til omdrev 2 (O2).

Bygnings- typer	God tilstand	Forfall		God tilstand	Moderat forfall	Sterkt forfall	Ruin	Tuft Borte Erstattet	SUM
	O1	O1		O2	O2	O2	O2	O2	
Hovedbygning	613	47		571	42	28	3	16	660
Annet bolighus	139	14		136	8	5	0	4	153
Stabbur	153	24		147	22	5	0	3	177
Bryggerhus/ eldhus	53	15		45	7	8	1	7	68
Jordkjeller	17	3		14	5	1	0	0	20
Brønnhus	21	6		20	2	0	3	2	27
Hytte/koie	49	9		43	8	5	0	2	58
Mindre uthus (skjul/garasje)	426	73		338	102	26	9	24	499
Smie	16	7		10	9	4	0	0	23
Enhetslåve	292	53		250	58	24	3	10	345
Store fjøs	149	27		136	24	5	0	11	176
Maskinhall	156	3		151	4	3	0	1	159
Småfjøs på tun	42	16		38	9	5	0	6	58
Løe	38	17		32	14	5	2	2	55
Stall	13	1		10	3	0	0	1	14
Sommerfjøs	13	10		6	7	6	1	3	23
Seterstue	16	3		18	1	0	0	0	19
Seterfjøs	14	4		13	4	1	0	0	18
Naust/sjøhus	41	5		38	4	0	0	4	46
Gjødselkum	16	0		16	0	0	0	0	16
Andre uthus	91	18		69	17	9	2	12	109
Pumpehus, siloer	25	1		22	4	0	0	0	26
Næringsbygg, Ikke-l.bruk	37	3		35	5	0	0	0	40
SUM	2430	359		2158	359	140	24	108	2789

Omfatter stående bygninger i omdrev 1 som har data om tilstand fra begge omdrev

Vedlegg 2: Tabell: Tilstandsvikling fra omdrev 1 til omdrev 2 på bygninger registrert i SEFRAK

Tabell: Hustyper registrert i SEFRAK. Tilstandsutvikling fra omdrev 1 (O1) til omdrev 2 (O2).

Bygnings- typer	God tilstand	Forfall		God tilstand	Moderat forfall	Sterkt forfall	Ruin	Tuft Borte Erstattet	SUM
	O1	O1		O2	O2	O2	O2	O2	
Bolighus	244	24		224	18	16	0	10	268
Stabbur	88	18		84	15	4	0	3	106
Bryggerhus/ eldhus	24	5		22	2	3	0	2	29
Jordkjeller	7	0		6	1	0	0	0	7
Smie	7	3		5	3	2	0	0	10
Mindre uthus (skjul/garasje)	20	9		21	7	1	0	0	29
Hytte/koie	8	0		6	0	2	0	0	8
Enhetslåve	63	12		53	12	2	1	7	75
Store fjøs	16	5		11	4	0	0	6	21
Småfjøs på tun	10	5		9	4	1	0	1	15
Maskinhall	3	0		2	1	0	0	0	3
Stall	6	0		4	2	0	0	0	6
Sommerfjøs	3	1		2	1	0	1	0	4
Seterstue	11	0		11	0	0	0	0	11
Seterfjøs	10	4		10	3	1	0	0	14
Løe	10	5		8	5	1	0	1	15
Annet uthus	4	1		2	1	0	0	2	5
Næringsbygg	0	1		0	1	0	0	0	1
Naust/sjøhus	5	0		3	0	0	0	2	5
SUM	539	93		472	80	33	2	34	632

Vedlegg 3: Tabell: Andel SEFRAK-bygninger på landbrukseiendommer. Tall fra SSB og 3Q

Tabell: Andel SEFRAK-bygninger på landbrukseiendommer. SSBs og 3Q. Fylker.

Fylker før 2020	Andel bygninger med SEFRAK-registrering på landbrukseiendommer		Andel stående bygninger med SEFRAK-registrering på 3Q kulturminne-feltflater	
	SSB 2007	SSB 2017	3Q 2005-2008	3Q 2015-2018
Østfold	19,8	18,8	14,5	10,2
Akershus	25,4	23,5	23,0	17,9
Oslo	16,5	25,4		
Hedmark	26,9	26,4	28,3	26,0
Oppland	24,5	23,0	33,2	30,3
Buskerud	28,9	29,3	22,8	21,5
Vestfold	23,7	22,7	28,8	28,0
Telemark	25,3	25,2	25,0	21,5
Aust-Agder	31,6	30,7	44,2	33,0
Vest-Agder	27,6	26,3		
Rogaland	12,3	11,5	9,1	9,4
Hordaland	24,8	23,8	22,4	20,6
Sogn og Fjordane	27,5	26,8	21,1	18,9
Møre og Romsdal	28,0	26,9	27,0	25,5
Sør-Trøndelag	19,1	17,4	18,6	14,9
Nord-Trøndelag	12,9	11,8	12,2	10,7
Nordland	12,1	10,9	2,8	2,2
Troms	15,9	14,4	18,0	13,8
Finnmark	8,6	8,8		
Totalt	22,5 %	21,6 %	21,7 %	18,9 %

Vedlegg 4: Tabell: Bolighus og bruk i fylker

Tabell: Bolighus og bruk. Fylker. Begge omdrev.

Fylker før 2020	Bebodd		Temporær bruk		Usikkert		Helt ute av bruk		Andel bolighus bebodd %	
	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Østfold	37	32	0	2	1	1	4	6	88,1	78,0
Akershus	32	35	0	2	0	2	4	3	88,9	83,3
Hedmark	43	52	6	7	2	3	4	5	78,2	77,6
Oppland	74	70	2	3	1	5	17	12	78,7	77,8
Buskerud	49	50	4	4	5	5	11	12	71,0	70,4
Vestfold	27	28	0	1	1	2	7	2	77,1	84,8
Telemark	23	27	1	1	1	2	15	9	57,5	69,2
Agder-fylkene	17	19	7	6	0	1	0	0	70,8	73,1
Rogaland	61	61	4	4	1	1	2	1	89,7	91,0
Hordaland	48	51	4	5	2	2	9	7	76,2	78,5
Sogn og Fjordane	22	28	10	7	1	1	9	6	52,4	66,7
Møre og Romsdal	31	32	1	3	2	0	9	9	81,5	72,7
Sør-Trøndelag	46	52	1	5	5	2	10	8	70,5	77,6
Nord-Trøndelag	42	46	5	6	2	1	8	9	73,7	74,2
Nordland	30	35	9	13	3	2	8	6	60,0	62,5
Troms	24	19	4	10	1	4	5	10	70,6	44,2
Totalt O1 Totalt O2	606	637	58	79	28	34	122	105	74,4 %	74,5 %

Vedlegg 5: Tabell: Bolighus og bruk i jordbruksregioner

Tabell: Bolighus og bruk. Jordbruksregioner. Begge omdrev.

Jordbruksregion	Bebodd		Temporær bruk		Usikkert		Helt ute av bruk		Andel bolighus bebodd %	
	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Kysten fra Sør-Norge til Nordland	84	93	8	6	6	6	12	8	76,4	82,3
Lavlandsbygder på Østlandet	185	188	5	9	1	10	35	28	81,9	80,0
Lavlandsbygder i Trøndelag	59	61	4	8	3	1	14	13	73,8	73,5
Sør-Østlandets skogtrakter	30	33	10	12	0	1	9	4	61,2	66,0
Sør-Norges dal- og fjellbygder	99	111	7	9	12	9	28	26	67,8	71,6
Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag	105	110	14	14	2	3	15	12	77,2	79,1
Fjord- og skogsbygder i Nordland og Troms	44	42	10	21	4	4	9	14	65,7	51,9
Totalt O1 Totalt O2	606	638	58	79	28	34	122	105	74,4	74,5

Vedlegg 6: Tabell: Fordeling av store driftsbygninger i fylker

Tabell: Fordeling av store driftsbygninger. Fylker. Begge omdrev.

Fylker før 2020	Enhetslåve		Fjøsbygg		Maskinhall	
	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Østfold	20	18	4	3	14	16
Akershus	11	11	8	11	23	25
Hedmark	34	37	9	10	10	11
Oppland	41	35	15	15	17	18
Buskerud	30	30	6	6	12	13
Vestfold	14	16	7	6	10	10
Telemark	15	14	4	4	3	5
Agder-fylkene	12	11	5	3	1	2
Rogaland	21	19	31	32	14	15
Hordaland	20	20	21	21	3	5
Sogn og Fjordane	14	13	11	11	0	0
Møre og Romsdal	24	23	13	13	2	2
Sør-Trøndelag	28	30	5	5	17	24
Nord-Trøndelag	20	19	18	19	25	32
Nordland	20	23	14	16	5	9
Troms	19	21	7	7	4	4
Totalt O1 Totalt O2	343	340	179	182	160	191

Vedlegg 7: Tabell: Fordeling av store driftsbygninger i jordbruksregioner

Tabell: Fordeling av store driftsbygninger. Jordbruksregioner. Begge omdrev.

Jordbruksregion	Enhetslåve		Fjøsbygg		Maskinhall	
	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Kysten fra Sør-Norge til Nordland	44	46	41	41	10	12
Lavlandsbygder på Østlandet	94	92	36	38	64	70
Lavlandsbygder i Trøndelag	28	27	19	18	30	40
Sør-Østlandets skogtrakter	25	24	5	3	6	6
Sør-Norges dal- og fjellbygder	75	73	20	21	24	30
Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag	41	39	48	49	18	22
Fjord- og skogsbygder i Nordland og Troms	36	39	10	12	8	11
Totalt O1 Totalt O2	343	340	179	182	160	191

Vedlegg 8: Tabell: Fordeling av førindustrielle bygningstyper i fylker

Tabell: Førindustrielle bygningstyper i stående tilstand. Fylker. Begge omdrev.

Fylker før 2020	Stabbur		Eldhus		Jord-Kjeller		Sommer-fjøs		Smie		SUM førind. hus-typer		SUM bygninger registrert i fylket		Førind. hustyper som andel av hus registrert i fylket	
	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Østfold	13	13	5	4	2	2	0	0	1	1	21	20	154	166	13,6	12,0
Akershus	15	15	4	2	0	0	0	0	0	0	19	17	135	160	14,1	10,6
Hedmark	18	18	5	5	0	0	3	3	2	2	28	28	212	258	13,2	10,9
Oppland	26	25	15	14	1	1	0	0	3	3	45	43	389	385	11,6	11,2
Buskerud	24	23	8	5	0	0	1	1	5	5	38	34	262	279	14,5	12,2
Vestfold	1	1	5	5	0	0	0	0	2	2	8	8	115	125	7,0	6,4
Telemark	18	17	0	0	0	0	0	0	1	2	19	19	114	130	16,7	14,6
Agder-fylkene	2	2	3	3	0	0	0	0	1	1	6	6	76	94	7,9	6,4
Rogaland	2	2	1	1	5	6	0	0	0	0	8	9	239	235	3,3	3,8
Hordaland	2	2	7	7	6	6	3	3	3	3	21	21	209	218	10,0	9,6
Sogn og Fjordane	2	1	0	0	0	0	6	4	0	0	8	5	141	142	5,7	3,5
Møre og Romsdal	9	8	4	4	0	0	1	1	1	1	15	14	150	154	10,0	9,1
Sør-Trøndelag	27	30	8	7	0	0	3	3	4	4	42	44	197	242	21,3	18,2
Nord-Trøndelag	13	12	1	1	0	0	0	0	0	0	14	13	184	215	7,6	6,0
Nordland	4	4	0	0	6	6	3	3	0	0	13	13	176	224	7,4	5,8
Troms	3	4	2	2	0	0	3	4	0	0	8	10	139	189	5,8	5,3
Totalt O1	179		68		20		23		23		313		2904		10,8 %	
Totalt O2	177		60		21		22		24		304		3216		9,5 %	

Vedlegg 9: Tabell: Fordeling av førindustrielle bygningstyper i jordbruksregioner

Tabell: Førindustrielle bygningstyper i stående tilstand. Jordbruksregioner. Begge omdrev.

Hustype/ Jordbruks- region Omdrev 1: O1 Omdrev 2: O2	Stab- bur		Eld-hus		Jord- Kjeller		Sommer fjøs		Smie		SUM førind. hus- typer		SUM bygninger registrert i regionen		Førind. hustyper som andel av hus registrert i regionen	
	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2	O1	O2
Kysten fra Sør- Norge til Nordland	4	4	5	5	13	14	3	4	2	2	27	29	378	389	7,1	7,5
Lavlandsbygder på Østlandet	59	58	24	19	2	2	1	1	11	11	97	91	770	849	12,6	10,7
Lavlandsbygder i Trøndelag	27	28	6	5	0	0	2	2	1	1	36	36	264	291	13,6	12,4
Sør-Østlandets skogtrakter	13	13	5	5	0	0	2	2	2	3	22	23	163	196	13,5	11,7
Sør-Norges dal- og fjellbygder	60	59	16	14	1	1	2	2	5	5	84	81	613	668	13,7	12,1
Fjordbygder på Vestlandet og i Trøndelag	9	7	10	10	3	3	6	5	2	2	30	27	456	478	6,6	5,6
Fjord- og skogs- bygder i Nordland og Troms	7	8	2	2	1	1	6	6	0	0	16	17	260	345	6,2	4,9
Totalt O1	179		68		20		23		23		313		2904		10,8 %	
Totalt O2	177		60		21		22		24		304		3216		9,5 %	

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) ble opprettet 1. juli 2015 som en fusjon av Bioforsk, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og Norsk institutt for skog og landskap.

Bioøkonomi baserer seg på utnyttelse og forvaltning av biologiske ressurser fra jord og hav, fremfor en fossil økonomi som er basert på kull, olje og gass. NIBIO skal være nasjonalt ledende for utvikling av kunnskap om bioøkonomi.

Gjennom forskning og kunnskapsproduksjon skal instituttet bidra til matsikkerhet, bærekraftig ressursforvaltning, innovasjon og verdiskaping innenfor verdikjedene for mat, skog og andre biobaserte næringer. Instituttet skal levere forskning, forvaltningsstøtte og kunnskap til anvendelse i nasjonal beredskap, forvaltning, næringsliv og samfunnet for øvrig.

NIBIO er eid av Landbruks- og matdepartementet som et forvaltningsorgan med særskilte fullmakter og eget styre. Hovedkontoret er på Ås. Instituttet har flere regionale enheter og et avdelingskontor i Oslo.

Forsidefoto: Stabbur i Hedmark. Kari Stensgaard.

Baksidefoto.: Gjødselkum i Trøndelag. Foto: Jan Reyer Elders.